

Теруге:
Редактор

Д.Ақышев

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №1 2009

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
1.	Резиденттердің (банктер емес) резидент еместерді трансшекаралық кредиттеуін талдау	Куанова Г. А.	Төлем балансы және валюталық реттеу Департаменті	11
2.	Қостанай облысында шағын кәсіпкерліктің дамуы	Ахметжанова Д. М.	Қостанай филиалы	3
3.	Батыс Қазақстан облысы қаржы нарығының жағдайы	Құлматова С. Я. , Косарева Л. С.	Батыс Қазақстан филиалы	5
4.	2008 жылы Қызылорда облысының экономикалық даму қорытындылары мысалында мемлекеттік қаржылық реттеудің тікелей шараларының пәрменділігі	Төлепов Қ.І., Шек Н. А. , Жақыпова Ж. Б.	Қызылорда филиалы	12
Заңнамаға түсіндірме				
5.	Қазақстан Ұлттық Банкінің Орталық филиалындағы әкімшілік іс жүргізу	Тұрғалиева А.К.	Орталық филиалы	3
Тарихи анықтамалық				
6.	Монета тарихымыздың айнасына айналу	Дарханбаева Н.Ж.	Маңғыстау филиалы	1
Әдіснамалық мәселелер				
7.	Экономикадағы дағдарыс кұбылыстары жағдайында инфляциялық үдерістерді болжау	Жарқынбаев Е.	Алматы қалалық филиалы	5
Барлығы				40

Резиденттердің (банктер емес) резидент еместерді трансшекаралық кредиттеуін талдау

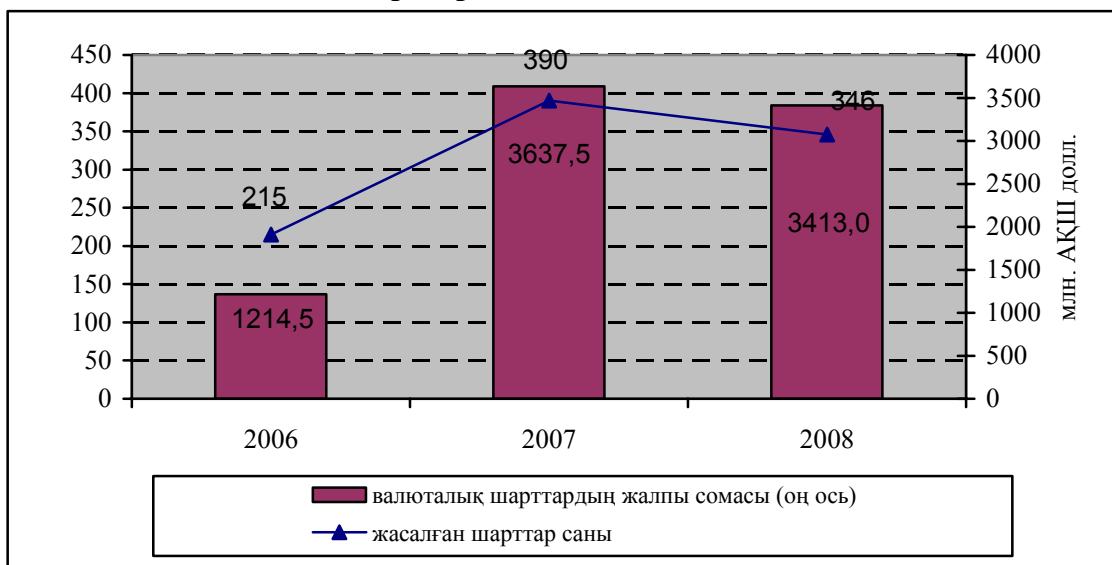
Қуанова Г.А., Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы және валюталық реттеу департаменті Халықаралық инвестициялар басқармасының сарапшысы

Осы мақалада валюталық заңнамаға, валюталық шарттарға сәйкес тіркелген деректерге негізделген, резиденттердің резидент еместерге берген қаржылық заемдары мониторингінің нәтижелері келтіріледі.

2005 жылдың аяғында «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қолданысқа енгізілуімен байланысты қаржы лизингін қоса алғанда, резидент еместерге қаржылық заемдар берумен байланысты валюталық операциялар лицензиялаудың рұқсат беру режимінен тіркеу режиміне көшірілді. 2006 жылдан бастап жасалған шарттардың саны ұлғая түсті. Осы кезеңнің ішінде резиденттер мен резидент еместердің арасында резиденттердің қаржылық заемдар беруіне қатысты валюталық қарым-қатынастар белсенді түрде қалыптаса бастады (1-сурет).

1-сурет

Резиденттердің резидент еместерге қаржылық заемдар беруі бойынша жасалған валюталық шарттардың жалпы сомасы және саны

Валюталық операцияларды жүргізуге шектеулерді кейіннен алып тастау үшін жағдайлар жасау мақсатында 2007 жылдан бастап валюталық реттеудің әлсіреуі жөніндегі шараларды қамтитын сыртқы экономикалық қызметті ырықтандырудың қорытынды кезеңі республикадағы іскерлік белсенділіктің өсуіне себепші болды. Валюталық операцияларды лицензиялау режимін толығымен алып тастау және экономиканың дамуындағы өсу сыртқы экономикалық қызмет көрсеткіштерінің өсуі, атап айтқанда, резиденттердің 2007 жылы 3637,5 млн. АҚШ долл. (бұдан әрі – млн. долл.) дейін сыртқы қаржылық заемдарды беруге жасаған шарттарының жиынтық көлемінің өсуіне себепші болды.

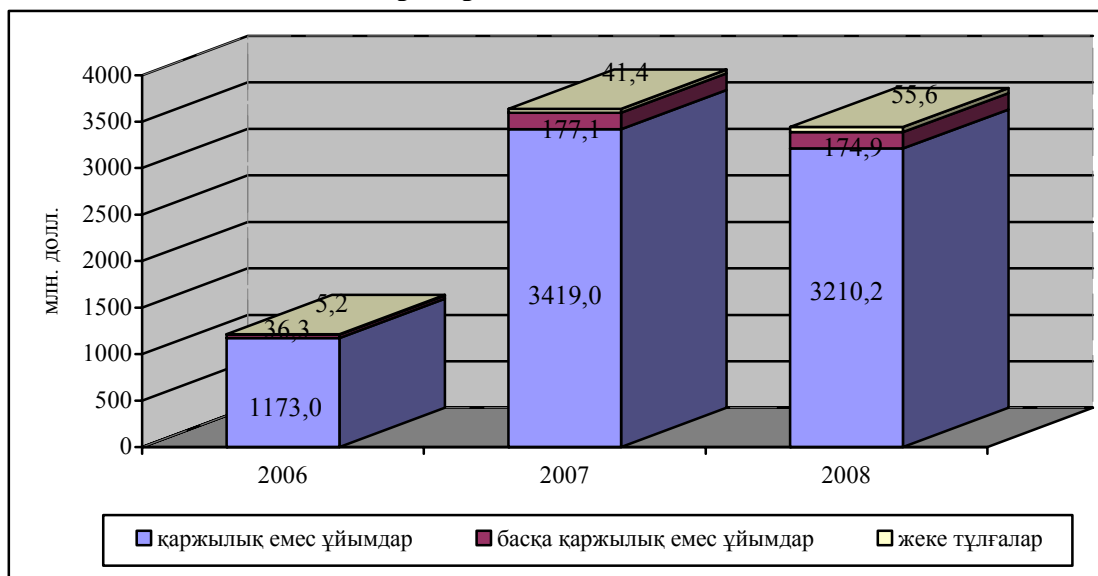
2008 жылы орын алған дағдарыс оқиғалары экономиканың нақты секторына ықпал етті. Сонымен қатар, дағдарысқа қарамастан, тұтастай алғанда жыл резиденттердің сыртқы экономикалық қызметке шоғырлануының айтарлықтай көрсеткіштерімен сипатталады.

Мәселен, 2008 жылы республиканың резиденттері 3413,0 млн. долл. жалпы сомасына 346 валюталық шарттар жасады.

2-суретте жасалған валюталық шарттардың жиынтық көрсеткіштегі арақатынасы резиденттердің экономика секторы бөлігінде ұсынылып отыр. Заңды тұлғалармен қатар жеке тұлғалар да қаржылық заемдар беруге валюталық шарттар жасасты.

2-сурет

Резидент-кредиторлардың экономика секторлары бөлігінде жасаған шарттарының жалпы сомасы

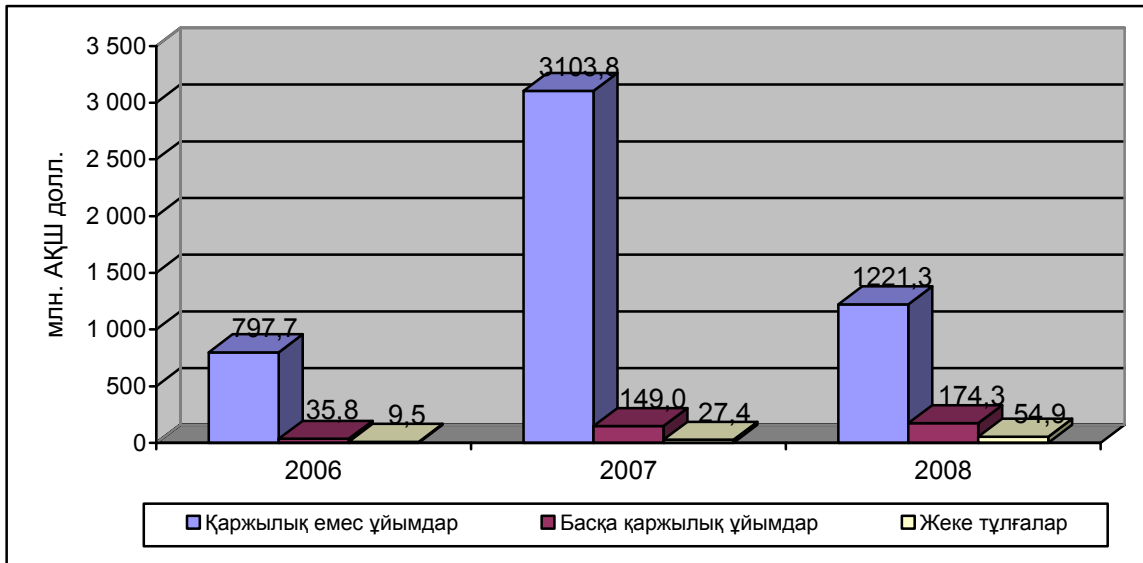

Сонымен бірге, валюталық шарттар бойынша берілетін заемдарды талдау резиденттердің қаржылық заемдарды беруге ниеттерін ғана көрсетеді. Келісім-шарттардың бәрі бірдей міндетті түрде орындалуға жатпайтынын және қаралып отырған кезеңде орындала бермейтінін атап айту қажет. Осыған байланысты резиденттердің трансшекаралық кредиттеу бойынша қызметін тіркелген валюталық шарттар бойынша нақты берілген заемдар сомасымен бағалау орынды.

Резиденттердің экономика секторлары бөлігінде және заемшы елдер бөлігінде заемдар беру. Берілген қаржылық заемдар бойынша қаражат қозғалысының үш жылдық кезеңін қарай отырып, берілген заем қаражаттарының неғұрлым көп бөлігі 2007 жылға тиесілі екендігін атап айту қажет. Дағдарыстың дамуы іскерлік белсенділікке әсер етті, соның нәтижесінде 2008 жылы жалпы сомасы 1450,4 млн. долл. заем берілді, бұл өткен жылғыға қарағанда 2 есеге жуық аз (3-сурет).

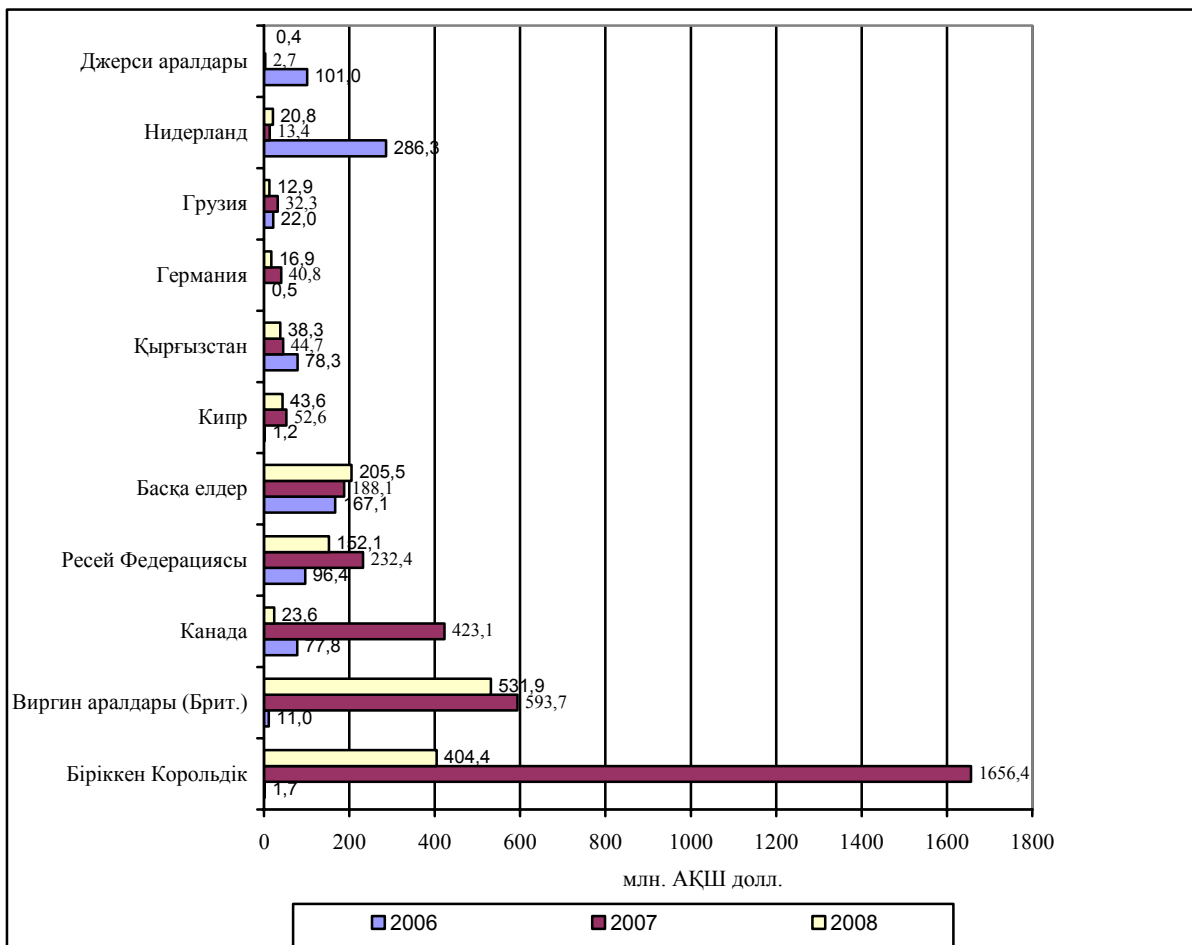
2008 жылы резидент-қаржылық емес ұйымдар экономика секторлары бөлігінде өткен жылғымен салыстырғанда 2,5 есе аз қаражат берді. Сонымен бірге, барлық секторлар берген қаражаттың жалпы көлеміндегі резидент-қаржылық емес ұйымдардың көшбасшылық үлесі сақталады және 2008 олар берген қаражаттың сомасы 1221,2 млн. долл. құрады (3-сурет).

Резидент-кредиторлардың экономика секторлары бөлігінде берілген қаражат сомасы

2006 жылы неғұрлым көп соманы резиденттер Нидерландтық, Джерси аралдарындағы, Ресей Федерациясындағы әріптестеріне берді. Егер 2006 жылы Біріккен Корольдікке заем түрінде 1,7 млн. долл. берілсе, 2007 жылы заем қаражатының сомасы 1656,4 млн. долл. құрады (4-сурет).

Заемшы елдер бөлігінде резиденттер берген қаражат

2008 жылы резиденттер елдер бөлігінде қаражаттың неғұрлым көп сомасын Виргин аралдарынан (Британ), Біріккен Корольдіктен, Ресей Федерациясынан, Сейшелден шыққан резидент еместерге берді. Ірі келісім-шарттар бойынша резидент-кредиторлар түсті металлургия, қаржы делдалдығы, құрылыс, сауда, автомобильдерді және үй шаруашылығында пайдаланылатын бұйымдарды жөндеу салаларының кәсіпорындары болып табылады.

Қазақстан үшін Ресей маңызды сауда әріптесі болып табылатындығын ескере отырып, заем қаражатының айтарлықтай бөлігі Ресейдің үлесіне тиесілі болады. Резидент-қаржылық емес ұйымдар түсті металлургия, сауда, автомобильдерді және үй шаруашылығында пайдаланылатын бұйымдарды жөндеу, жылжымайтын мүлік, құрылыс және басқа салалардың компаниялары болып табылады. Тиісінше, ресейлік компаниялар ұқсас салалардың кәсіпорындары болып табылады. Басқа қаржылық ұйымдар негізінен лизингтік ұйымдар болып табылады. Резидент жеке тұлғалар ресейлік ағаш өңдеу, құрылыс және өнеркәсіптік техника өндірісі салаларының кәсіпорындарына заем қаражаттарын берді.

Кредиттеу мерзімдерінің түрлері бойынша заемдар беру. Резиденттер берген заемдар мерзімдері бойынша ерекшеленеді. Берілген заемдардың жалпы сомасының 62%-ы 1 жылдан 3 жылға дейінгі мерзімге, 24% - 5 жыл және одан көп мерзімге берілді. Қысқа мерзімді заемдар Біріккен Корольдікке, Виргин аралдарына (Британ) және Сейшелдерге берілді. Ұзақ мерзімді заемдар, басым жағдайда Виргин аралдарына (Британ) бағдарланды. Бұл елдер оффшорлық аймақтарды білдіретінін ескере отырып, бұл жағдайда капиталдың жылыстауы туралы сөз болып отыр.

Егер резидент-басқа қаржылық ұйымдар Сейшелді, Виргин аралдарын (Британ), Нидерландты қысқа мерзімге кредиттесе, онда резидент-қаржылық емес ұйымдар осындай мерзімге Виргин аралдары (Британ), Біріккен Корольдік, Ресей Федерациясы, Кипр сияқты елдерді кредиттейді (1-кесте).

1-кесте

2008 жылы елдер, резиденттердің экономика секторлары, кредиттеу мерзімдері бөлігінде резиденттер берген заемдар сомасы

млн. долл.

Экономика секторы	Елдер	Заем беру мерзімі				Жалпы жиынтығы
		1 жылға дейін	1 жылдан 3 жылға дейін	3 жылдан 5 жылға дейін	5 және одан көп жылға	
1	2	3	4	5	6	7
Басқа қаржылық ұйымдар	Виргин аралдары (Брит.)	4,0			35,0	39,0
	Қырғызстан		0,2	1,0	2,4	3,6
	Нидерланд	20,8				20,8
	Ресей Федерациясы	1,3	1,6	3,0	4,9	10,8
	Сейшел		100,0			100,0
	Өзбекстан		0,1			0,1
<i>Жиынтығы басқа қаржылық ұйымдар</i>		<i>26,1</i>	<i>101,9</i>	<i>4,0</i>	<i>42,3</i>	<i>174,3</i>
Қаржылық емес ұйымдар	Ангилья (Брит.)		2,5	4,4		7,0
	Виргин аралдары (Брит.)	45,0	201,9		237,8	484,7
	Германия	12,5	0,7		0,6	13,8
	Гонконг (Сянган)	1,8	1,3			3,1
	Грузия		10,0	0,5	2,4	12,9
	Ирландия	6,1				6,1
	Канада	23,6				23,6
	Кипр		30,0	11,0		40,9
	Қырғызстан	9,8	5,3	4,5	10,9	30,5
	Литва				2,0	2,0
	БАӘ		40,0	0,5		40,5

1	Панама	0,2	10,0			10,2
	Корея Республикасы (Оңтүстік)		2,1			2,1
	Ресей Федерациясы	24,6	59,0	12,6	30,7	126,9
	Біріккен Корольдік	9,2	373,7	1,7		384,6
	Түркия		10,6	2,2		12,8
	2	3	4	5	6	7
	Өзбекстан		1,6			1,7
	Швейцария		10,0	0,2		10,2
	Басқа елдер	0,2	3,6	0,5	3,4	7,7
<i>Жиынтығы қаржылық емес ұйымдар</i>		133,0	762,3	38,1	287,9	1221,3
Жеке тұлғалар	Болгария			0,1		0,1
	Виргин аралдары (Брит.)				8,2	8,2
	Германия		3,2			3,2
	Кипр	0,8		1,8		2,6
	Қырғызстан		4,2			4,2
	Джерси аралдары				0,4	0,4
	Польша				2,0	2,0
	Ресей Федерациясы		11,9		2,5	14,4
	Біріккен Корольдік		19,8			19,8
<i>Жиынтығы жеке тұлғалар</i>		0,8	39,1	1,9	13,1	54,9
Жалпы жиынтығы		159,9	903,2	44,0	343,3	1450,4

Қазақстан Республикасының резиденттерінде аффилирленген компаниялардың болуы осы елдерден (Ресей Федерациясы, Біріккен Корольдік, Қырғызстан, Швейцария, Түркия, Корея Республикасы (Оңтүстік), Өзбекстан, Канада, Германия, Кипр, Грузия және басқалар) шыққан компанияларға қаржылық заемдар беруге себепші болады (2-кесте).

2-кесте

2008 жылы елдер, резиденттердің экономика секторларында, аффилирлену, сыйақы ставкалары бөлігінде берілген заемдар сомасы

млн. долл.

1	Барлығы	өзгермелі	нөлдік	белгіленген	оның ішінде ставкалар бойынша:				
					0-5	5-10	10-13	13-15	15 және одан көп
2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Басқа қаржылық ұйымдар									
Аффилирленген:									
Қырғызстан	2,5		2,5						
Өзбекстан	0,1		0,1						
Ресей Федерациясы	3,7			3,7			3,7		
Аффилирленбеген:									
Виргин аралдары (Брит.)	39,0		39,0						
Қырғызстан	1,1		0,1	1,0					1,0
Нидерланд	20,8			20,8	20,8				
Ресей Федерациясы	7,1		7,1						
Сейшел	100,0		100,0						
Қаржылық емес ұйымдар									
Аффилирленген									
Қырғызстан	10,0		10,0						

Ресей Федерациясы	37,5		4,2	33,2	3,8		21,0		8,4
Түркия	5,3		5,3						
Швейцария	10,2		10,2						
Германия	12,5		12,5						
Грузия	10,5		10,5						
Канада	23,6		23,6						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кипр	11,0			11,0			11,0		
Біріккен Корольдік	273,3	272,7	0,6						
Басқа елдер	2,4		2,4						
Аффилирленбеген									
Ангилья (Брит.)	7,0		7,0						
Виргин аралдары (Брит.)	484,7		439,0	45,7			20,0		25,7
Гонконг (Сянган)	3,1		3,1						
Грузия	2,4		2,4						
Ирландия	6,1		6,1						
Кипр	30,0		5,1	24,9	7,7	17,2			
Қырғызстан	20,5		16,1	4,4					4,4
Латвия	2,0		2,0						
Литва	2,0		2,0						
БАӘ	40,5		40,5						
Панама	10,3		10,3						
Ресей Федерациясы	89,5		48,3	41,2	1,4	1,0	16,6	2,8	19,5
Біріккен Корольдік	111,3	96,0	10,3	5,0	5,0				
Түркия	7,6		7,6						
Өзбекстан	1,7		1,7						
Басқа елдер	6,7		5,3	1,5	1,5				
Жеке тұлғалар									
Аффилирленген									
Ресей Федерациясы	12,9		12,9						
Кипр	0,8		0,8						
Польша	2,0		2,0						
Аффилирленбеген									
Виргин аралдары (Брит.)	8,2	8,2							
Германия	3,2		3,2						
Қырғызстан	4,2		4,2						
Біріккен Корольдік	19,8		19,8						
Басқа елдер	3,8		3,7	0,1			0,1		

Берілген қаржылық заемдар бойынша сыйақы ставкалары. Резиденттер берген қаржылық заемдардың жалпы көлемінің 62%-ы жуығы нөлдік пайыздық ставкалар бойынша берілді. Басқа қаржылық ұйымдар және жеке тұлғалар негізінен 1 жылдан 3 жылға дейінгі мерзімге пайызсыз, қаржылық емес ұйымдар осындай мерзімге нөлдік және өзгермелі пайыздық ставкалармен заемдар берді (3-кесте).

Сондай-ақ, берілген қаржылық заемдарға тән ерекшелік 5 және одан көп жыл мерзімге берілген ұзақ мерзімді заемдардың негізінен нөлдік пайыздық ставкалар бойынша берілуі болып табылады.

2008 жылы резиденттер берген заем қаражаттарының сомасы экономиканың секторлары, сыйақы ставкалары және кредиттеу мерзімдері бөлігінде

млн. долл.

	барлығы	оның ішінде пайыздық ставкалар бойынша						
		өзгермелі	нөлдік	шегінде белгіленген (%):				
				0-5	5-10	10-13	13-15	15 және одан көп
Барлық секторлар – барлығы	1450,4	376,9	881,1	40,1	18,2	72,3	2,8	59,0
оның ішінде, мерзімге:								
1 жылға дейін	159,9		102,9	22,1		24,4	2,8	7,8
1 жылдан 3 жылға дейін	903,2	368,7	475,1	16,6	18,2	12,2		12,4
3 жылдан 5 жылға дейін	44,0		26,8	0,9		11,0		5,4
5 жыл және одан көп	343,3	8,2	276,3	0,6		24,7		33,4
Басқа қаржылық ұйымдар – барлығы	174,3		148,8	20,8		3,7		1,0
оның ішінде, мерзімге:								
1 жылға дейін	26,1		5,3	20,8				
1 жылдан 3 жылға дейін	101,9		101,9					
3 жылдан 5 жылға дейін	4,0		3,0					1,0
5 жыл және одан көп	42,3		38,7			3,7		
Қаржылық емес ұйымдар - барлығы	1221,3	368,7	685,7	19,4	18,2	68,5	2,8	58,0
оның ішінде, мерзімге:								
1 жылға дейін	133,0		96,7	1,3		24,4	2,8	7,8
1 жылдан 3 жылға дейін	762,3	368,7	334,3	16,6	18,2	12,2		12,4
3 жылдан 5 жылға дейін	38,1		21,9	0,9		11,0		4,4
5 жыл және одан көп	287,9		232,8	0,6		21,0		33,4
Жеке тұлғалар - барлығы	54,9	8,2	46,6		0,1			
оның ішінде, мерзімге:								
1 жылға дейін	0,8		0,8					
1 жылдан 3 жылға дейін	39,1		39,0		0,1			
3 жылдан 5 жылға дейін	1,9		1,9					
5 жыл және одан көп	13,1	8,2	4,9					

Аффилирленген компаниялар бойынша басқа қаржылық ұйымдар 3,7 млн. долл. сомасына жылдық 10%-13%-бен, қаржылық емес ұйымдар – 272,7 млн. долл. сомасына өзгермелі пайыздық ставка бойынша, пайызсыз заемдарды 79,3 млн. долл. және 44,2 млн. долл. сомасына, белгіленген ставка бойынша негізінен жылдық 10%-13%-бен заемдар берді. Сонымен бірге, жеке тұлға ретінде еншілес компанияларға 15,7 млн. долл. сомасына пайызсыз заемдар берді (4-кесте).

Аффилирленбеген компаниялар бойынша резиденттер 783,5 млн. долл. сомасына негізінен пайызсыз заемдар берді. Белгіленген ставкалар бойынша заемдардың көп бөлігі жылдық 0%-5%, жылдық 10%-13%, 15% және одан көп ставкалар бойынша берілді.

Қазақстан Республикасында 2008 жылы резиденттерге-банктік емес заңды тұлғаларға кредиттер бойынша екінші деңгейдегі банктердің сыйақы ставкалары ұлттық валютамен 15,5%-дан 16,7%-ға дейін, ЕАВ¹-мен 11,3%-дан 14,5%-ға дейін құрағанын атап айту қажет. Осылайша, резиденттер (банк емес) резидент еместерді өте төмен пайыздық ставкалармен кредиттейді.

4-кесте

2008 жылы резиденттер берген заемдар сомасы, резиденттердің экономика секторлары, ставкалар және резидент еместермен аффилирлену бөлігінде

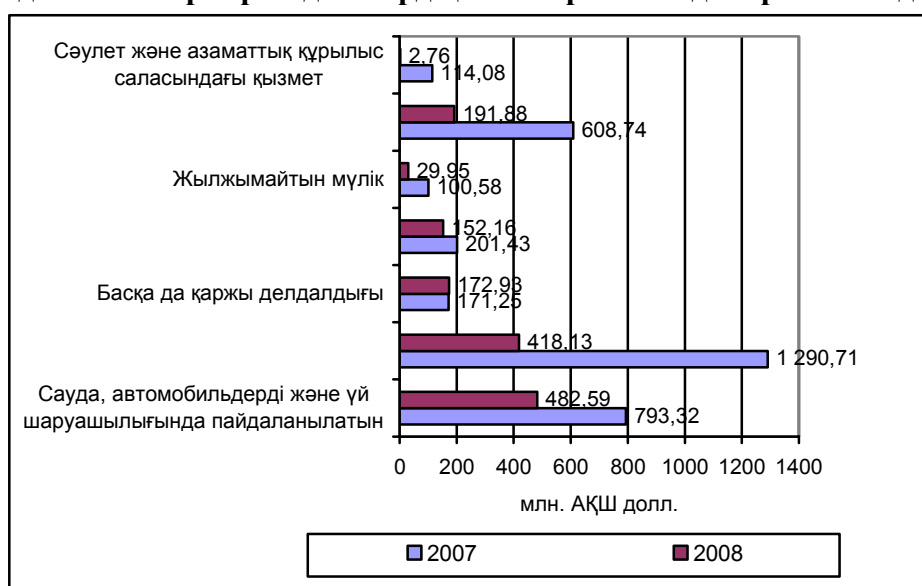
млн. долл.

	Барлығы	өзгермелі	нөлдік	белгіленген	оның ішінде мынадай ставкалар бойынша				
					0-5	5-10	10-13	13-15	15 және одан көп
<i>Басқа қаржылық ұйымдар</i>	174,3		148,9	25,4	20,8		3,7		1,0
Аффилирленген	6,3		2,6	3,7			3,7		
Аффилирленбеген	168,0		146,2	21,8	20,8				1,0
<i>Қаржылық емес ұйымдар</i>	1221,3	368,7	685,7	166,9	19,4	18,2	68,5	2,8	58,0
Аффилирленген	396,2	272,7	79,3	44,2	3,8		32,0		8,4
Аффилирленбеген	825,1	96,0	606,4	122,7	15,6	18,2	36,6	2,8	49,5
<i>Жеке тұлға</i>	54,9	8,2	46,6	0,1			0,1		
Аффилирленген	15,7		15,7						
Аффилирленбеген	39,2	8,2	30,9	0,1			0,1		
Барлығы	1450,4	376,9	881,1	192,4	40,1	18,2	72,3	2,8	59,0

Резидент-кредиторлардың салалық ерекшелігі. Резидент еместерге резиденттердің салалары бөлігінде резиденттердің заемдар беруіне қатысты заемдардың көп бөлігін сауда, автомобильдерді және үй шаруашылығында пайдаланылатын бұйымдарды жөндеу, түсті металлургия, басқа да қаржы делдалдығы, құрылыс салаларының резиденттері бергенін атап айту қажет (5-сурет).

5-сурет

Резидент еместерге резиденттердің салалар бөлігінде берген заемдар сомасы

¹ Дерек көзі: Статистикалық бюллетень. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі// №12 (169), 2008 желтоқсан

Валюталар бөлігінде заемдар беру. Берілген қаржылық заемдар валюталардың әртүрлілігімен сипатталады. Барлық берілген заемдардың негізгі валюталары АҚШ доллары болып табылады (берілген заемдардың жалпы сомасы 74%) және Қазақстан теңгесі – 18% (6-кесте).

6-кесте

2008 жылы валюталар және резиденттердің экономика секторлары бөлігінде берілген заем қаражаттары сомасы

млн. долл.

Экономиканың секторы	Валюта	Сомасы
Басқа қаржылық ұйымдар	еуро	0,8
	қырғыз сомы	0,1
	Қазақстан теңгесі	45,1
	Ресей рублі	7,0
	АҚШ доллары	121,2
<i>Басқа қаржылық ұйымдар – барлығы</i>		<i>174,3</i>
Қаржылық емес ұйымдар	Канада доллары	23,6
	еуро	24,2
	ағылшын фунт стерлингі	0,2
	Қазақстан теңгесі	192,6
	Ресей рублі	42,9
	АҚШ доллары	937,8
<i>Қаржылық емес ұйымдар – барлығы</i>		<i>1 221,2</i>
Жеке тұлғалар	еуро	2,1
	Қазақстан теңгесі	19,8
	Ресей рублі	17,6
	АҚШ доллары	15,3
<i>Жеке тұлғалар – барлығы</i>		<i>54,9</i>
Жиынтығы барлық секторлар		1 450,4

Беру мерзімдері бойынша заемдардың көп бөлігін басқа қаржылық ұйымдар – қысқа мерзімділерін (1 жылға дейін), қаржылық емес ұйымдар – 1 жылдан 2 жылға дейін, жеке тұлғалар – 10 жылдан жоғары мерзімге берді. Қазақстан теңгесімен, негізінен, қаржылық емес ұйымдар ұзақ мерзімді заемдарды (5 жылдан 10 жылға дейін) берді. Заем қаражатының аз ғана үлесі қырғыз сомымен және ағылшын фунт стерлингімен берілді. Қаржылық емес ұйымдар берген мерзімі 1 жылға дейінгі еуроғағы заемдар 11,0 млн. долл. құрады (7-кесте).

7-кесте

2008 жылы берілген заемдардың сомасы экономика секторлары, валюталар және беру мерзімдері бөлігінде

млн. долл.

Валюталар	Мерзімдер	Барлық секторлар – барлығы	оның ішінде резиденттердің экономика секторлары бойынша:		
			басқа қаржылық ұйымдар	қаржылық емес ұйымдар	жеке тұлғалар
1	2	3	4	5	6
Канада доллары	1 жылға дейін	23,6		23,6	
Еуро	1 жылға дейін	11,9	0,9	11,0	
	1 жылдан 2 жылға дейін	3,6		3,6	
	2 жылдан 3 жылға дейін	4,2		4,1	0,1
	3 жылдан 5 жылға дейін	2,0			2,0
	5 жылдан 10 жылға дейін	4,8		4,8	
	10 жылдан	0,6		0,6	

	жоғары				
Ағылшын фунт стерлингі	2 жылдан 3 жылға дейін	0,2		0,2	
Қырғыз сомы	1 жылға дейін	0,1	0,1		
Қазақстан теңгесі	1 жылға дейін	23,3	7,9	15,4	
	1 жылдан 2 жылға дейін	2,1		1,8	0,3
	2 жылдан 3 жылға дейін	26,5		7,0	19,6
	3 жылдан 5 жылға дейін	36,7	35,0	1,7	
	5 жылдан 10 жылға дейін	169,0	2,3	166,8	
1	2	3	4	5	6
Ресей рублі	1 жылға дейін	19,8	0,3	19,5	
	1 жылдан 2 жылға дейін	15,8		11,3	4,4
	2 жылдан 3 жылға дейін	12,0		1,4	10,7
	3 жылдан 5 жылға дейін	18,6	6,7	10,7	1,3
	5 жылдан 10 жылға дейін	1,3			1,3
АҚШ доллары	1 жылға дейін	391,7	117,4	269,4	5,0
	1 жылдан 2 жылға дейін	404,8	0,2	404,7	
	2 жылдан 3 жылға дейін	134,5	2,3	130,5	1,8
	3 жылдан 5 жылға дейін	20,9		20,9	
	5 жылдан 10 жылға дейін	113,5	1,2	112,3	
	10 жылдан жоғары	8,8	0,2		8,6
Жалпы жиынтығы		1450,4	174,3	1221,3	54,9

Жүргізілген талдаулар негізінде **резиденттердің және резидент еместердің валюталық қатынастарын сипаттайтын негізгі факторларды** бөліп көрсетуге болады:

Резиденттер заемдардың көп бөлігін оффшорлық аймақтардан, Біріккен Корольдіктен және ТМД елдерінен шыққан әріптестерге берді. Капиталдың республикадан әкетілуі резиденттердің активтерінің ұлғаюымен, резиденттердің айтарлықтай қарқынмен өсіп келе жатқан сыртқы экономикалық операцияларына қызмет көрсетумен, осы ағындардың басқа елдерге кәсіпкерлік қызмет үшін бағытталуымен байланысты болды. Сонымен бірге, республикадан оффшорлық аймақтарға шығарылған капиталдың барлығы бірдей әлемдік экономиканы қаржыландыра отырып, шетелде шоғырландырылмайды. Олардың, «ground-trip investments» деп аталатын белгілі бір бөлігі, шетелдік инвестициялар түрінде республикаға қайта оралады.

Резиденттердің Ресейден шыққан резидент еместерді кредиттеу үрдісі Қазақстан мен Ресейдің екіжақты ынтымақтастығының дамуымен түсіндіріледі. Ресей Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметінде артықшылық берілген әріптес болып табылады, бұл түсті металлургия, мұнай-газ саласы (көмірсутектерін барлау және өндіру, мұнай және газ тасымалдау, мұнайды және газды қайта өңдеу), электр энергетикасы саласындағы ынтымақтастық. Ресейдің Қазақстан Республикасына экспортының құрылымында отын-энергетика кешенінің өнімдері және машина жасау, республикадан Ресейге импортта – энергия тасымалдағыштарды және қара металды, ауыл шаруашылығы өнімдерін қоса алғанда шикізат тауарлары жетекші орынға ие екендігін ескере отырып, заем қаражатының ірі бөлігі, атап айтқанда, осы салаларға мамандандырылатын компанияларға тиесілі.

Қазақстан мен Қырғыз Республикасы арасындағы қарым-қатынас ұзақ уақыттан бері екіжақты деңгейде белсенді дамуда. Қазақстан Қырғызстанның экономикасына белсенді инвестор болып табылады: Қырғызстанда қазақстандық капиталдың қатысуымен кәсіпорындар табысты жұмыс істейді, олар жүн өңдеу, тамақ өнеркәсібі сияқты салаларға, геологиялық барлау және зерттеулер жүргізуге, туризмге және басқаларға қатысады.

Резиденттер мен резидент емес-аффилирленген компаниялар арасындағы қарым-қатынаста резиденттердің шетелдік тікелей инвесторларды кредиттеуін атап айту қажет. Резидент еместер үшін Қазақстанда тартымды факторлар шикізат ресурстары болып табылады. Салалық бөлікте шетелдік компаниялардың көп бөлігі мұнай-газ секторында, түсті металлургияда, тау-кен өндіру өнеркәсібінде жұмыс істейді. Шетел капиталының минералды-шикізат кешенінде шоғырлануы осы қатысушылардың арасындағы валюталық қарым-қатынасты кеңейтуге себепші болады. Осы кәсіпорындардың әлуеті резиденттердің қаржылық заемдарды өзінің тікелей инвесторларына беруіне мүмкіндік туғызады.

Осылайша, резиденттердің (банктер емес) резидент еместерді трансшекаралық кредиттеуін талдау резиденттерде бос қаражаттың бар екендігін растайды. Осы капиталды ішкі экономикада пайдалану үшін салық салу жүйесін жетілдіру, республикада қор нарығын, сондай-ақ капиталды тиімді салудың өзге де құралдарын ынталандыру қажет.

Қостанай облысында шағын кәсіпкерліктің дамуы

Ахметжанова Д.М., «ҚР Ұлттық Банкі» ММ Қостанай филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы

Шағын бизнесті дамыту – мемлекеттің экономикалық саясатының аса маңызды құрамдас бөлігі. Шағын кәсіпорындар бастау алатын ірі инвестицияларды қажет етпейді және ресурстардың жоғары жылдамдықпен айналымда болуын қамтамасыз етеді. Олар қаржы ресурстарының шектелген жағдайында экономиканы әртараптандыру, тұтыну тауарлары нарығын қалыптастыру және байыту проблемаларын тез шешуге қабілетті.

Бүгінде әлемдік экономикада барлық жұмыс істейтіндердің кемінде 60–75%-ы шағын бизнес секторында еңбек етеді, ал шағын және орта кәсіпорындардың саны кәсіпорындардың жалпы санының 90%-ынан асады. Шағын бизнестің ЖІӨ-дегі үлесі 50%-ға жетіп, одан да асады. Әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында еңбек нарығындағы ықтимал қиындықтар қарсаңында әсіресе шағын бизнес тез арада жаңа жұмыс орындарын құра алады. Кәсіпорындар жабылып қалғаннан кейін жұмысынан айрылғандарға, жұмыс істеп қала беретін өндірістерде "қызметкерлер оңтайландырылғаннан" кейін оларға жалақы бере алады. Ірі бизнестің ептілігі кемшін. Ал шағын бизнес жедел режимде экономикалық өсуді де қолдай алады, әлеуметтік проблемаларды шешуді де жеңілдетеді.

Қостанай облысында 2009 жылдың 1 сәуіріндегі жағдай бойынша 45263 шағын кәсіпкерлік субъектісі жұмыс істеді, мұның өзі өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 0,6 % көп, олардың 4107-сі немесе жалпы санының 9,1 %-ы – заңды тұлға деген мәртебесі бар шағын кәсіпорын, 41156-сы немесе 90,9 %-ы – жеке кәсіпкерлер (шаруа қожалықтарын есептегенде).

Шағын бизнес саласында 89,3 мың адам еңбек етеді, бұл өткен жылдың тиісті кезеңіне қарағанда 92,7 % құрайды, оның ішінде кәсіпорындарда – 21,0 мың адам немесе жалпы санының 23,5 %-ы, жеке кәсіпорындарда – 68,3 мың адам, немесе 76,5 %.

Шағын бизнес кәсіпорындарында тауар шығару (жұмыс орындау, қызмет көрсету) 18694,0 млн. теңгені құрады, бұл 2008 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 8,9 % көп.

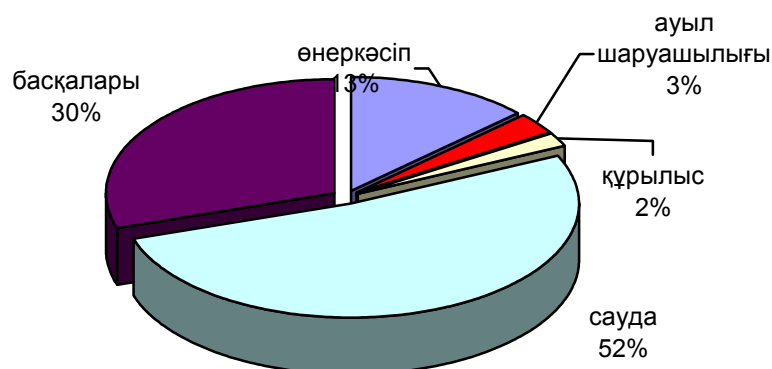
2009 жылдың 1 сәуірінде шағын бизнес субъектілерінен бюджетке 2979,3 млн. теңге сомаға салықтар мен төлемдер түсті, оның ішінде заңды тұлғалардан – 2174,8 млн. теңге, жеке кәсіпкерлерден – 800,0 млн. теңге, шаруа қожалықтарынан – 4,5 млн. теңге.

Шағын бизнестен түскен салықтардың жалпы салық массасындағы үлес салмағы 21,5% құрайды.

Шағын кәсіпкерлік экономиканың барлық дерлік саласында дамуда, дегенмен, жартысынан астамы сауда және қоғамдық тамақтану кәсіпорындары болып табылады.

1-сурет

Қостанай облысындағы шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарының салалық құрылымы

Облыс банктері үшін шағын бизнес кәсіпорындарымен жұмыс істеу – қызметтің негізгі бағыттарының бірі болып табылады, себебі бұл мемлекеттің шағын кәсіпкерлігі дамыту және қолдау саясатына сай келеді және перспективалы жаңа клиенттерді тартудың нақты тетігі болып табылады.

Тұтастай алғанда, бүкіл экономиканы кредиттеу сияқты, шағын бизнес саласын кредиттеу қарқыны да өткен кезеңдерде айтарлықтай жоғары болды, бірақ 2007 жылдың ортасынан бастап әлемдегі қаржы нарықтарындағы белгілі оқиғаларға байланысты кредит беру көлемі едәуір төмендеді. Егер 2007 жылы облыста шағын бизнес субъектілеріне кредит беру көлемі жылдам қарқынмен өсіп, 75 млрд. теңгеге жеткен болса, 2008 жылы 53 млрд. теңгені құрады. Экономикада болып жатқан күрделі процестерге қарамастан, шағын бизнесті кредиттеу саласында ағымдағы жылы оң үрдіс байқалды: 2008 жылдың үш айында 10,7 млрд. теңге сомаға кредит берілсе, 2009 жылдың осы кезеңінде 12,6 млрд. теңге сомаға кредит берілді, яғни өсу 17,7% құрады. Егер 2008 жылдың 1 сәуіріндегі жағдай бойынша шағын бизнеске берілген кредиттердің көлемі 55 млрд. теңгені құраса, ағымдағы жылы 60 млрд. теңгеге жуық болды. 2009 жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша шағын кәсіпкерлік субъектілеріне кредиттер берудің көлемі бойынша Қостанай облысы республика бойынша Алматы қаласынан кейін екінші орында болғанын атап өткен жөн (1-кесте).

1-кесте

Банктер берген кредиттер, аймақтар бойынша

млн. теңге

Республикалық маңызы бар облыс, қала	Берілген кредит		оның ішінде шағын кәсіпкерлікке	
	2009 ж. 3 айында	2008 ж. 3 айында	2009 ж. 3 айында	2008 ж. 3 айында
	сома	сома	сома	сома
Ақмола облысы	7 226,2	11 821,6	3 209,8	4 800,5
Ақтөбе облысы	22 210,0	35 045,6	6 842,7	7 562,8
Алматы облысы	6 089,6	8 963,5	1 603,1	1 601,3
Атырау облысы	12 188,2	31 424,8	3 644,0	10 258,5
Шығыс Қазақстан облысы	21 557,5	32 644,6	7 592,1	11 758,8
Жамбыл облысы	4 877,5	11 783,4	1 953,4	3 088,0
Батыс Қазақстан облысы	10 676,7	17 908,7	3 205,3	5 899,9
Қарағанды облысы	21 240,1	33 722,5	9 932,1	14 533,9
Қостанай облысы	26 544,6	17 984,1	12 623,5	10 695,9
Қызылорда облысы	6 077,7	11 039,1	1 724,8	3 249,1
Маңғыстау облысы	10 152,0	13 750,7	6 430,8	6 320,6
Павлодар облысы	15 385,8	28 678,4	3 323,4	9 729,2
Солтүстік Қазақстан облысы	8 723,2	12 603,5	3 830,3	7 226,5
Оңтүстік Қазақстан облысы	15 838,4	16 224,0	9 794,9	6 995,2
Алматы қ.	1 085 393,9	872 574,2	147 872,7	129 175,8
Астана қ.	77 358,2	70 894,6	6 763,7	18 869,8
Жиынтығы	1 351 539,6	1 227 063,3	230 346,6	251 765,8

Шағын бизнеске берілген кредиттердің салалық құрылымында да оң үрдіс байқалды. Егер 2008 жылдың 1-тоқсанында кредиттердің жалпы көлемінің 4,4%-ы ғана өнеркәсіптің үлесіне тиесілі болса, ағымдағы жылы дәл осы кезең үшін ол 14,3% болды, оның ішінде наурызда – 25,7%. Сондай-ақ ауыл шаруашылығы бойынша үлес 18,8%-дан 20,7%-ға дейін

өсті, оның ішінде наурызда – 25,7%. Бұрынғыдай, сауда саласына берілген кредиттер басым болып отыр, бірақ өткен кезеңмен салыстырғанда олардың үлесі 64,3%-дан 59,5%-ға дейін біршама төмендеді.

Ағымдағы жылдың бірінші тоқсанында берілген кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 17,2%-дан 15,8%-ға дейін төмендеді. Алайда, ставкалар жекелеген салалар бойынша айтарлықтай жоғары болып калуда, атап айтқанда, өнеркәсіптің және ауыл шаруашылығының шағын бизнес субъектілеріне кредиттер ағымдағы жылдың наурыз айында орташа 16,7% ставкамен берілді.

Халықаралық қаржы дағдарысы көптеген кәсіпорындардың, оның ішінде шағын және орта бизнес субъектілерінің жағдайының төмендеуіне әкелді. Үкімет дағдарыс жағдайында Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамытуды мемлекеттің және елдің қаржы жүйесінің жұмысындағы басым бағыттардың бірі деп жариялады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің Экономиканы және қаржы жүйесін тұрақтандыру жөніндегі 2009-2010 жылдарға арналған бірлескен іс-қимыл жоспары туралы» 2008 жылғы 25 қарашадағы № 1085 қаулысына сәйкес Ұлттық Қордың қаражатынан ШОБ субъектілерін қолдауға 120 миллиард теңге бөлінді.

2009 жылдың 14 ақпанында ««Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры» АҚ және «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ (бұдан әрі – «Даму» қоры) Қазақстан Республикасының экономикасын түрлендіру жөніндегі мемлекеттік комиссияның шешімімен бекітілген 2009 жылғы 27 қаңтардағы және 2009 жылғы 10 ақпандағы Тұрақтандыру бағдарламасының 3-ші траншын іске асыру шеңберінде екінші деңгейдегі 12 банкпен (ЕДБ) жалпы сомасы 117 млрд. теңгеге басты кредиттік келісімге қол қойды және де «Даму» КДҚ шағын және орта бизнес субъектілерін тікелей кредиттеу үшін 3 млрд. теңге бөлді.

Бүгінгі күні облыс банктері шағын кәсіпкерлікті дамытуға арналған мемлекеттік қаражатты белсенді түрде игеруде. «Даму» КДҚ деректері бойынша, 17 сәуірдегі жағдайға сәйкес Қостанай облысының банктері Тұрақтандыру бағдарламасының 3-ші траншы бойынша 58 жоба бойынша 2,7 млрд. теңге қаражатты игерді.

Сонымен бірге шағын және орта бизнесті кредиттеу саласында, әрине, белгілі бір проблемалар бар. Ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді және жалпы алғанда шағын бизнесті кредиттеу аймақта өзекті мәселе болып жалғасуда. Қажетті өндірістік және материалдық ресурстар, оның ішінде өтімді кепілді қамтамасыз етудің болмауына және жетіспеуіне байланысты, банктер Тұрақтандыру бағдарламасы шеңберіндегі мемлекеттік қаражатқа қол жеткізуді шектей отырып, ауылды жерлерде жобаларды қаржыландыруға мүдделілік танытпайды. Шағын және орта бизнесті кредиттеу проблемалары көптеген компаниялардың «көлеңкеде» жұмыс істеуі салдарынан олардың банкке өздерінің кредиттік қабілетін растайтын құжаттарды ұсына алмайтынына байланысты, сондай-ақ бизнес-жобалардың сапа деңгейінің төмен екендігі байқалады. Ұсақ кәсіпкерлердің айтарлықтай бөлігі әлі де болса «көзге түспеуді» ұнатады, кредиттік ұйымдармен байланысқылары келмейді. Ал, бірақ, болашақта өз бизнесін дамыту және оны капиталдандыруды арттыру үшін «көлеңкеден» шықпайынша және жақсы кредиттік тарихын қалыптастырмайынша, олар бәрібір алға баспайды. Және де кредиттік дағдарыстан шығынсыз шығу үшін, шағын және орта бизнеске банктік құрылымдармен қарым-қатынас жөнінде ғана ойланып қоймай, сонымен қатар қаржы менеджментінің принциптерін де өзгертуге тура келеді.

Отандық қаржы институттарының тарапынан экономиканы қаржыландырудың қысқаруы жағдайында мемлекет барлық күш-жігерін шағын және орта бизнесті кредиттеу көлемін сақтауға жұмсайды, себебі кәсіпкерліктің барлық нысандарын қолдау және ынталандыру қазіргі уақытта Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды факторы болып табылады.

Батыс Қазақстан облысы қаржы нарығының жағдайы

Құлматова С.Я. – «ҚР Ұлттық Банкі» ММ Батыс Қазақстан филиалы Экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы,

Косарева Л.С. – Экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маманы-экономисі

Батыс Қазақстан облысы республикада жалпы өңірлік өнім көлемі бойынша жетінші орын алады. Өңірлік экономикада кен өнеркәсібі саласы көш бастап келеді, оның өнімі облыстың өнеркәсіп өндірісінің 80%-нан астам көлемін алады және тұтас алғанда, өнеркәсіп көрсеткіштерінің қалыптасуына ең көп ықпал жасайды. Бұл саладағы өнеркәсіп өндірісінің басым бөлігін Қарашығанақ мұнайгаз конденсаттық кешенінің қызметі құрастырады. Мұнай-газ шикізаты сондай-ақ өңір экспортының басты бөлігі болып отыр. Отын-энергетикалық пайдалы қазбаларды өндіруді жүзеге асыратын өндірісті дамытуда инвестициялардың ең басты көлемі негізгі капиталға жіберіледі (атап айтқанда шетелдік инвесторлардың қаражаты).

Банк статистикасының деректері бұдан бұрынғы жылдары нақты секторға кредиттердің едәуір өскенін көрсетті, сол кезеңде соңғы бір жарым жылда жағдай өзгеріп, әлемдік қаржы нарықтарындағы келеңсіз нәтижелер, дағдарысты жағдайлар, ел экономикасында дағдарысты көріністердің үдей беруі болып табылды.

Облыстың экономикасына кредиттік салымдар 2009 жылдың 1 қаңтарында 93,2 млрд. теңге болды және 2008 жыл ішінде 2,3%-ға 93,2 млрд. теңгеге дейін төмендеді, сол кезде 2007 жылы өсім 62,3% (58,8 миллионнан 95,4 млн. теңгеге дейін) болды. Бұл ретте, егер жылдың алғашқы үш тоқсанында негізінен қол жеткізген көлем сақталса, онда 2008 ж. IV тоқсанында 3,5% болған анық төмендеу үрдісі көрінді. .

1-кесте
млрд. теңге

	2007 жыл				2008 жыл				2009 жыл
	01.01	01.04	01.07	01.10	01.01	01.04	01.07	01.10	01.01
Кредиттің барлығы	58,8	66,9	84,0	94,7	95,4	96,4	96,4	96,6	93,2
өткен жылдың тиісті кезеңіне өсу қарқыны	195,3	199,7	206,9	186,8	162,3	144,1	114,8	102,0	97,7

2008 жылы облыс банктерінің филиалдары берген кредиттердің көлемі 35,1% төмендеді және 75,5 млрд. теңге болды.

Кредиттердің валюта құрылымында ең маңызды өзгерістер теңгедегі кредиттер бойынша болып өтті. Сонымен, 2008 жылы теңгеде берілген кредиттер көлемі 39,2% (101,7 млрд-тан 61,8 млрд. теңгеге) төмендеді, ал шетел валютасында берілген кредиттер көлемі 6,5%-ға төмендеді.

Әлемде жүріп жатқан дағдарысты құбылыстарға қарамастан, 2008 жылдың қаңтар-қыркүйегі өңірде тұрақтылықпен сипатталды, өндірістің құлдырауы негізінен минералды шикізат өндірумен байланысты кәсіпорындарда пайда болды. Өңдеуші өнеркәсіпте өндіріс көлемінің өсуі 105,7% болды. Кәсіпорындардың экономикалық жағдайының тұрақтылығы нақты сектор мониторингі шеңберінде өткізілген конъюнктуралық сұрақ-жауаптардан да көрінді. Кәсіпорындардың басым бөлігі валюталар бағамының ауытқуының келеңсіз әсерін сезінген жоқ және дайын өнімге сұраныстың да, оған бағаның өзгермегендігі де тіркелді.

Жоғарыда аталып өткендей, 2008 жылдың IV тоқсанында жағдай кредит нарығында да, сондай-ақ нақты секторда да айтарлықтай өзгерді. Есепті жылдың қыркүйегінен бастап өнеркәсіп өнімдерінің жеке көлемінің индексі өткен жылдың тиісті кезеңіне 0,5-2,2%-ға

төмен болып қалыптасты. 2008 жылдың IV тоқсанында кәсіпорындардың өнімдеріне, атап айтқанда өңдеуші өнеркәсіп және құрылыс салаларында сұраныс төмендеді.

2008 жылы банктердің кредиттік портфельдерінің сапасында келеңсіз үрдістер күшейді. 2008 жылғы мерзімі өткен кредиттердің көлемі 4,8 есе (552,7 миллионнан 2657,6 млн. теңгеге дейін) ұлғайды, бұл ретте олардың банктердің жалпы кредиттік портфельдеріндегі үлесі 0,6%-дан 2,8%-ға дейін өсті. 2008 ж. барлық тоқсан бойына мерзімі өткен қарыздардың өсу қарқыны жалпы қарыздардың өсу қарқынын басып озды: 2008ж. I тоқсанда. – өсу қарқыны 91,6%, II тоқсанда – 10,3%, III тоқсанда – 67,4%, IV тоқсанда – 36% болды.

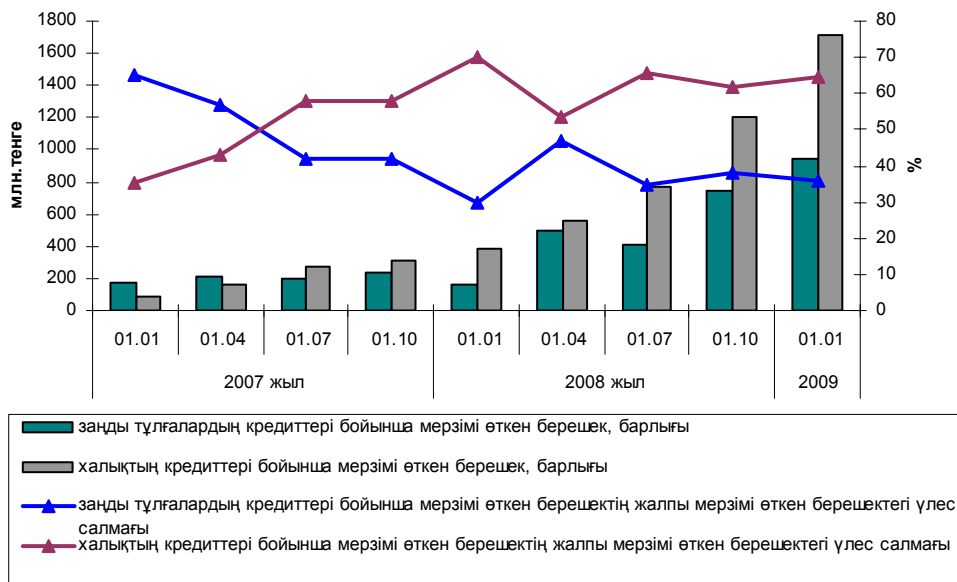
2-кесте

	2007 жыл				2008 жыл				2009 жыл
	01.01	01.04	01.07	01.10	01.01	01.04	01.07	01.10	01.01
Кредиттер бойынша мерзімі өткен қарыздар, барлығы	0,3	0,4	0,5	0,5	0,6	1,1	1,2	2,0	2,7
жалпы қарыздардың үлес салмағы	0,4	0,6	0,6	0,6	0,6	1,1	1,2	2,0	2,9

Оның үстіне, егер өткен жылдары уақтылы қайтарылмаған кредиттердің өсуі жеке тұлғаларға тиесілі болса, онда ол 2008 жылы заңды тұлғалардың кредиттері бойынша да орын алды, мерзімі өткен қарыздар 5,8 есе (164,2 миллионнан до 946,5 млн. теңгеге дейін) ұлғайды.

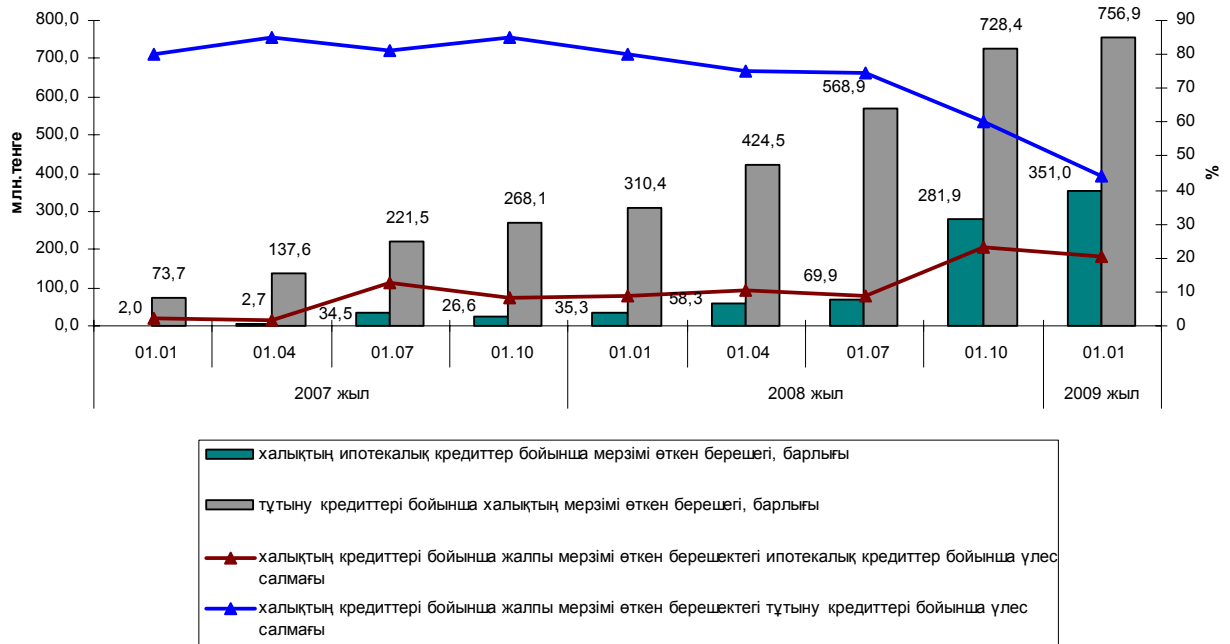
1-диаграмма.

Заңды және жеке тұлғалардың мерзімі өткен қарыздарының динамикасы

Жеке тұлғалардың кредиттер бойынша мерзімі өткен қарыздары 4,4 есе ұлғайды (388,5 миллионнан 1711,1 млн. теңгеге дейін), оның ішінде тұтыну кредиттері бойынша 2,4 есе 757 млн. теңгеге дейін және ипотекалық кредиттер бойынша – 9,6 есе 351 млн. теңгеге дейін ұлғайды.

Халықтың ипотекалық және тұтыну кредиттері бойынша мерзімі өткен қарыздарының динамикасы.

Облыс банктерінің кредиттік портфеліндегі жеке тұлғаларға кредиттер көлемі өткен жылы 4,5%-ға төмендеді және 2009 года 1 қаңтарында 59,9 млрд. теңге болды, ал олардың кредиттік салымдардың жалпы көлеміндегі үлесі 64,2% болды. Сұраныстың төмендеуі тұтынушылық кредит беру, сондай-ақ ипотекалық кредит беру бойынша да тіркелді.

Сонымен, егер 2007 жылы халыққа тұтынушылық кредиттері 29,3 млрд. теңге сомаға берілсе, онда 2008 жылы беру көлемі үш есе қысқарды және 9,5 млрд. теңге болды. Ипотекалық кредиттер беру көлемі 2008 жылы 2,4 есе қысқарды және 3,4 млрд. теңге болды.

Банктердің өңірлік филиалдарының қаржы ресурстары базасындағы депозиттердің басым ролі 2006 жылдан бастап, едәуір төмендей бастады, бұл бас банктердің қаржылық қолдауымен, олардың арзан сыртқы қарыз алуларға қол жеткізуіне байланысты болды. Алайда, банктердің өңірлік филиалдарының депозиттік базасы өз тұрақтылығы сақтады, ал депозиттік база құрылымындағы жеке тұлғалардың салымдарының үлесі ұлғая үрдісінде болды. 2008 жылы резиденттер депозиттерінің үлесі 17,5%-ға ұлғайып, 2009 жылдың 1 қаңтарында 26,6 млрд. теңге болды. Бұл ретте заңды тұлғалардың депозиттері 20,7%-ға, ал жеке тұлғалардың салымдары –17,1%-ға ұлғайды.

Бұл ретте, егер заңды тұлғалардың салымдары жыл бойына тоқсан сайын орташа 3,9% ұлғайып отырса, онда заңды тұлғалардың депозиттері олардың бірде ұлғая жағына, бірде төмендеу жағына бірнеше рет күрт ауытқығанын (1,5-2 есе) көрсетті.

Теңгедегі депозиттер тартылған қаражаттың негізгі көлемін құрайды, олардың үлесі халықтың салымдары бойынша 2008 жылдың басында 68,9%, жыл соңында – 72,1%, заңды тұлғалардың депозиттері бойынша тиісінше 60,9% және 67,6%.

	2007 жыл				2008 жыл				2009 жыл
	01.01	01.04	01.07	01.10	01.01	01.04	01.07	01.10	01.01
Депозиттердің барлығы	19,4	21,5	24,3	24,8	22,6	26,5	26,9	30,0	26,6
оның ішінде									
заңды тұлғалардың депозиттері	2,7	4,5	5,1	5,23	2,3	4,9	4,9	7,1	2,9
жеке тұлғалардың депозиттері	16,7	17,0	19,2	19,6	20,3	21,6	22,0	22,9	23,7

2008 жылдың екінші жартысында дағдарыстық көріністердің үдей түсуі жағдайында көптеген банктер үшін қарыз алудың сыртқы нарықтары іс жүзінде жабылғанда не едәуір қымбаттағанда, банктер тартылған депозиттер бойынша пайыздық ставкаларды біршама ұлғайтуға баруға мәжбүр болды.

Сонымен, жеке тұлғалардың теңгедегі мерзімді депозиттері бойынша сыйақының орташа алынған ставкасы 2008 жылғы қыркүйектің соңында маусым айындағы 8,9%-ға қарағанда 10,4%, ал 2008 ж. желтоқсанның соңында – 10,6% болды. Жеке тұлғалардың шетел валютасындағы мерзімді депозиттері бойынша сыйақының орташа алынған ставкасы бұл кезең ішінде 7,8%-дан 8,8%-ға дейін ұлғайды.

Облыстың кредиттік нарығында ағымдағы жылы айтарлықтай оң үрдістер әзірше байқалмайды. Сонымен, егер 2009 жылғы ақпанда жаңа кредиттер 4,4 млрд. теңге сомасына берілді немесе өткен айға қарағанда 41,7% өсті, ал кредит бойынша негізгі борыш көлемі қаңтармен салыстырғанда 4,7%-ға 96,0 млрд. теңгеге ұлғайды, онда наурыз айы бұл көрсеткіштердің төмендеуімен сипатталады: кредит беру 25,3%-ға, ал негізгі борыш 1,5%-ға төмендеді.

Ағымдағы жылы валюталық құрылым өзгерді: ұлттық валютадағы кредит ақпанда 2,8%-ға төмендеді де 69,2 млрд. теңге болды, ал шетел валютасында 31,1%-ға ұлғайды да 26,8 млрд. теңге болды. Бұл ретте шетел валютасындағы кредиттің өсуі девальвацияны есептемегенде 8,4%-ға бағаланды. Наурыз айында теңгедегі кредиттер бойынша қарыздардың төмендеуі жалғаса берді, нәтижесінде теңгедегі кредиттердің үлес салмағы жыл басымен салыстырғанда 78,5%-дан 71,4%-ға дейін төмендеді.

Бұл уақытта кредиттік нарықтың халықтың тарапынан төлем қабілеті сұранысының шектелумен және корпоративті заемшылар тарапынан айналым капиталын толықтыруға тұтынудың өсуімен сипатталуы жалғаса берді: заңды тұлғалардың кредиттері жыл басынан бері 4,1%-ға ұлғайды да 34,7 млрд. теңге болды, ал жеке тұлғаларға кредиттер 0,1%-ға төмендеді де 59,9 млрд. теңге болды.

Ипотека нарығында ағымдағы жылдың алғашқы айларында кредиттеу көлемінің біршама ұлғайғаны байқалса да, алайда 2008 жылдың осындай кезеңмен салыстырғанда сұраныс едәуір төмендеді. Сөйтіп, ақпанда ипотекалық кредиттер беру алдыңғы өткен айға қарағанда 17%-ға өсті, осыған ұқсас наурызда – 25,8%-ға өсті, сол уақытта 2008 жылдың 1-тоқсанымен салыстырғанда оларды берудің көлемі 4,7 есе қысқарды.

Ағымдағы жылдың ақпанында тұтынуды кредиттеудің көлемі 25,5%-ға ұлғайды да 285 млн. теңге болды, ал наурызда ол 13,8%-ға төмендеді. Тұтас алғанда, 2009 жылдың 1-тоқсанында тұтыну кредиттерін беру көлемі 2008 жылдың осындай кезеңіне қарағанда үш есе төмендеді.

Бұл ретте кредиттеу көлемі ұлғаюының оң динамикасы мерзімі өткен қарыздардың өсу қарқынының жоғары көрсеткіштерімен сипатталды. 2009 жылдың басымен салыстырғанда мерзімі өткен қарыздар ақпанда 47,9%-ға, наурызда – 77,1% өсті және

2009 жылдың 1 сәуірінде 4,7 млрд. теңге болды немесе кредиттік салымның жалпы көлемінің 5%-ы дерлік болды.

Мерзімі өткен борыштардың көлемі ең көп дәрежеде жыл басынан бері заңды тұлғаларға берілген кредиттер бойынша – 2,4 есе 2,3 млрд. теңгеге дейін ұлғайды, ал олардың үлесі заңды тұлғаларға берілген кредиттердің жалпы көлемінде 6,6% болды. Жеке тұлғалардың мерзімі өткен кредиттерінің көлемі ағымдағы жылдың 1 сәуірінде 2,4 млрд. теңге болды және жыл басынан бері 41,7% ұлғайды (жеке тұлғаларға берілген кредиттер көлемінде үлес 4%), оның ішінде ипотекалық кредиттер бойынша – 412,5 млн. теңге (жыл басынан бері 17,5% өсті), тұтыну кредиттері – 1080,7 млн. теңге (42,8%).

2008 жылдың соңғы айларында басталған халықтың девальвациялық күтулері ағымдағы жылда да жалғасты, теңгедегі депозиттерді валюталық депозиттерге ауыстырудан көрінді, әрине, ол депозиттік база құрылымында көрініс тапты. Сонымен, 2009 ж. қаңтарда халықтың теңгегеі салымдарының көлемі 17,3% (абсолютті сомада 2,9 млрд. теңгеге) төмендеді, ал халықтың шетел валютасындағы салымы 48% немесе 3,2 млрд. теңгеге ұлғайды. Заңды тұлғалардың депозиттеріне келсек, ағымдағы жылдың қаңтарында олардың өсімі ұлттық валютада (2,8 есе), сондай-ақ шетел валютасында (3,2 есе) болды. Нәтижесінде ағымдағы жылдың қаңтарының соңында теңгедегі депозиттердің үлес салмағы халықтың салымдары бойынша 59%, заңды тұлғалардың депозиттері бойынша – 64,6% болды.

Ақпан айында жеке тұлғалардың шоттардан ұлттық валютадағы қаражатының шетке кетуі сақталды: теңгедегі депозиттер қаңтарға қарағанда 7,4% төмендеді, ал шетел валютасындағы депозиттер 21% ұлғайды, девальвация қарқынын есептегенде олардың өсу қарқыны 14,5% бағаланды.

Ағымдағы жылдың ақпанында заңды тұлғалардың депозиттері бойынша олардың көлемінің теңгедегі шоттар бойынша да (7%), сондай-ақ шетел валютасындағы шоттар бойынша да төмендегені тіркелді (25,8%).

Тұтас алғанда, 2009 жылдың 1-тоқсанында банктердің өңірлік филиалдары шоттарындағы депозиттер көлемі 26,6 млрд. теңгеден 32,5 млрд. теңгеге дейін ұлғайғаны тіркелді, 78% жеке тұлғалардың шоттарына орналастырылды.

Жеке тұлғалардың теңгедегі депозиттері бойынша ставка жыл басымен салыстырғанда біршама төмендеп 10,6%-дан 10,2%-ға дейін болды, ал шетел валютасындағы депозиттер бойынша 8,8%-дан 8,9%-ға дейін өсті.

Осы ақпараттық-талдау материалы ағымдағы жылы кредиттік-депозиттік нарық динамикасында жеке оң ілгерілеулерді көрсетеді. Алайда мерзімінде қайтарылмаған кредиттер көлемінің өсуі, олардың кредиттік салымдар көлеміндегі үлестерінің өсуі банктердің проблемалық мәселелерінің бірі болып қалуда.

Банк жүйесінің тұрақтылығын қолдау жөнінде Үкімет қабылдаған шаралар және шағын және орта кәсіпорындар мен халықты қолдауға Ұлттық қордан бөлінген қаражат кредиттеу көлемінің ұлғаюы және банктік қызметтердің осы бөлігінде сұраныстың қанағаттандырылуы үшін қолайлы жағдай жасауы тиіс, кредиттер бөлігінде қайта құрылымдау және қайта қаржыландыру «нашар» кредиттер үлестерін төмендетуге мүмкіндік береді.

2008 жылы Қызылорда облысының экономикалық даму қорытындылары мысалында мемлекеттік қаржылық реттеудің тікелей шараларының пәрменділігі

Төлепов Қ.І. – ҚР Ұлттық Банкі Қызылорда филиалының директоры,
Шек Н. А. – Жиынтық-экономикалық бөлімнің бастығы (ЖЭБ),
Жақыпова Ж. Б. – ЖЭБ бас маманы-экономисі

Қызылорда облысы әлемдік экономикалық дағдарысқа қарамастан, мемлекеттің белсенді қолдауымен аграрлық бағытта да, сондай-ақ индустриалдық бағытта да тұрақты дамуды жалғастыруда.

Кәсіпкерлік негізделетін өндірістің үш факторы – еңбек, жер капитал. Осы факторлардың ағымдағы жағдайының мәнмәтінінде Қызылорда өңірінің экономикалық дамуын қарастырамыз.

Еңбек ресурстары

1) Демографиялық жағдай

Қызылорда облысы Статистика департаментінің деректері бойынша қызылордалықтардың жалпы саны 2008 жылдың 1 желтоқсанында 640,9 мың адам, оның 35,4% - қала тұрғындары, 64,6% - ауылда тұратындар. Халықтың тығыздығы - шаршы километрге 2,8 адамнан келеді, ол тұтастай алғанда, еліміз бойынша екі есеге төмен.

Жыл бойына бала туудың жалпы коэффициенті ұлғайды, ал өлім-жітім керісінше азайды.

Халықтың өлім-жітімінің басты себептерінің арасында қан айналымы жүйелері ауруларының үлес салмағы (47,3%) ең жоғары болуда. Қайтыс болудың жалпы санында жаңадан пайда болған аурулардан 12,4%, жүректің ишемиялық ауруларынан – 13,2%, тыныс органдары ауруларынан – 5,5%, ми тамырының зақымдануынан 17% адам қайтыс болған. Өңірдің экологиялық проблемаларына байланысты халық арасында ауру деңгейі өте жоғары, кейбір ауру түрлері бойынша деңгей төмендеуде, оның ішінде қатты вирустық гепатит, тыныс органдарының туберкулезі, қышыма және басқа да ауру түрлері азайды.

2) Өңірдегі халықтың жұмыспен қамтылуы, жұмыссыздық деңгейі

Облыс халқының жалпы санында жұмыспен қамтылғандар 2008 жылдың қорытындысы бойынша 44,2%. Яғни бір жұмыс істеушіге асыраушылық салмағы әлі де болса жоғары күйінде қалуда.

1-кесте

Экономикалық белсенді және белсенділігі төмен халық

	экономикалық белсенді халық мың адам	оның ішінде							Экономикалық белсенділігі төмен халық мың адам.
		Жұмыспен қамтылғандар, мың адам	жалдамалы жұмысшылар		Жұмыссыздар барлығы, мың адам	Жұмыссыздық деңгейі, %	Жұмыссыз жастар деңгейі, %	Ұзақ мерзімді жұмыссыздық, %	
			жұмысшылар	дербес жұмыспен қамтылғандар					
2007	307,9	282,6	159,3	123,2	25,3	8,2	7,4	3,3	121,8
2008									
1 тоқсан	305,2	283,3	163,6	119,7	21,9	7,2	7,0	3,1	130,6
2 тоқсан	305,2	284,1	163,2	120,8	21,1	6,9	7,1	3,0	130,4
3 тоқсан	306,7	286,0	163,2	122,8	20,7	6,7	7,2	3,1	128,7
4 тоқсан	304,0	282,9	163,4	119,5	21,1	7,0	7,2	3,1	131,4

Жалдамалы жұмыскерлер саны 2007 жылмен салыстырғанда 2,6%. Жалдамалы жұмыскерлердің жалпы санының 87,5% облыстың ірі және орташа кәсіпорындарында жұмыспен қамтылып, 5032 адамға көп болды.

2008ж. қаңтар-желтоқсанында 11670 адам жұмысқа орналастырылды, бұл өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 15%-ға көп, оның ішінде ауылдық жерлерде тұратындар – 8220 адам. Жұмыс сұраушылардың 98,6%-ы орналастырылды. 1-кестеден көріп отырғанымыздай, жұмыссыздық деңгейі жыл бойына төмендеу үрдісінде болды, бірақ жыл соңында шамалы өсті.

Өкінішке орай, еңбек ресурстарының жас шамасы және білім құрылымы туралы ақпараттың жоқтығынан олардың сапасына талдау жасау мүмкін емес.

3) орташа айлық номиналды жалақы

2008 жылғы желтоқсанда бір жұмыскердің номиналды орташа айлық жалақысы 61433 теңге болды және өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 9,8%-ға ұлғайды, қаңтар-желтоқсанда – тиісінше 53495 теңге және 13,7%. Нақты тұрғыдан алғанда, 2008 жылғы қаңтар-желтоқсанда 1,5%-ға төмендеді.

Жалдамалы еңбекпен қамтылған жұмыскерлер еңбегіне ақы төлеудің жоғарылауы 2008 жылғы желтоқсанда 2007 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда экономикалық қызметтің барлық түрлері бойынша байқалды. Еңбекке ақы төлеудің жоғары деңгейі кен өнеркәсібінде және экономиканың қаржы саласында сақталды.

Ауыл шаруашылығы жұмыскерлерінің орташа жалақысы 38896 теңге болды, бұл облыс бойынша 36,6%-ға төмен. Ең төменгі жалақы коммуналдық және әлеуметтік қызметтер көрсету салаларының жұмыскерлерінде сақталып – 32684 теңге болды, бұл облыс бойынша орташа көрсеткіштен 46,7%-ға аз.

4) өңірде еңбекақы төлеу бойынша мерзімі кешіктірілген қарыздар

Еңбекақы төлеу бойынша персоналмен есептесу жөніндегі мерзімі кешіктірілген қарыздар 2008 жылдың 1 қазанында 38,4 млн.теңге болды. 2007 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда еңбекақы төлеу бойынша персоналмен есептесу жөніндегі мерзімі кешіктірілген қарыздар 79,9%-ға төмендеді.

Еңбекақы төлеу бойынша мерзімі кешіктірілген қарыздардың жоғары үлесі ауыл шаруашылығында, аңшылықта және орман шаруашылығында шоғырланып – 67,4% (25,9 млн. теңге), көлік пен байланыста – 22,4% (8,6 млн. теңге), құрылыста – 10,4% (4,0 млн. теңге) болды.

Табиғи ресурстар

Қызылорда облысы Қазақстан Республикасында аумағы бойынша үшінші орында (Ақтөбе, Қарағанды), 226,1 мың шаршы километрді иеленеді. 7 ауылдық әкімшілік ауданы, 3 қала, 12 қала үлгісіндегі ауыл, 96 ауылдық округтер бар. Облыстың орталығы – 197 мың тұрғыны бар Қызылорда қаласы.

Облыс негізінен Тұран ойпаты шегінде Сырдария өзенінің төменгі ағысында Арал теңізінен шығысқа қарай орналасқан. Солтүстігінде – бұйра құмдар алабы орналасқан (Кіші Барсық және Арал маңының Қаракұмы). Оңтүстік-шығыста Қызылорда облысының шегіне Қаратау жоталарының солтүстік-батыс сілемдері енеді (биіктігі 1419 м. дейін).

Аумақтың маңызды бөлігін құм басқан, өсімдік жоқ деуге болады. Сырдария жайылма алқабы - - аллювиальды-шабындықты, топырағы тұзды, сирек тоғайлары мен тал-шіліктері, бұталары көк шалғынмен жабылған.

Климаты күрт континентті және өте қуаң, жазда ыстық ұзаққа созылады және құрғақ, қысы жылы, қысқа және қар аз жауады. Жауын-шашын көлемі Арал теңізінен солтүстік-батысқа 100 мм (Қазақстандағы өте аз), Қаратау сілемдерінің оңтүстік-шығысында 175 мм-ге дейін болады.

Облыс аумағы бойынша ұзындығы 1,3 мың км. Сырдария өзені ағады, жылдық орташа ағыны 12 – 20 км³, оның 40%-ы көктемгі тасқын. Бұл ретте шектес аумақтарда өсіп-

өну кезеңінде Сырдарияға облыстың су балансына есептелетін 140 коллектордан коллекторлық-дренаждық су құйылады, ол жалпы көлемнің шамамен 40-50%-ын құрайды.

Облыс – суармалы егіншіліктің аймағы. Арал дағдарысы және жер пайдаланудағы маңызды кемшіліктер суармалы жерлердің түсімділігінің төмендеуіне жеткізді, елеулі учаскелер су астында қалып, тұздануға ұшырады. Үш мың жайылма көлдің тек 123-і ғана қалды, шөп шабу 4 есеге азайды, қуаңдану және топырақтың тұздану үрдісі күшеюде. Суармалы және коллекторлық-дренаждық тораптардың техникалық жағдайы және олардың КПД деңгейлері төмен күйде қалуда.

Өңірдің табиғат жағдайы суармалы алқапты басқарудың өзіндік жүйесін талап етеді, ирригациялық жүйелердегі жерлердің негізгі бөлігі су-тұз режимін жасанды реттеуді қажет етеді, бірақ ірі шаруашылық құрылымдардың тарауымен бұл іс-шараларды іске асыру барынша келелі мәселе болып отыр.

Өсімдік шаруашылығы үшін жағдай ауыр күйде қалуда: соңғы жылдары тұздануға және балшықтануға ұшырап, егістік жердің 60 мың гектарынан астамы ауыспалы егістен шықты, олардың арасында элиталы инженерлік-жоспарланған жерлер де бар.

Ауыз судың жоқтығы және сапасының нашарлығы өңірдің ең өткір әлеуметтік проблемаларының бірі болып табылады.

Қызылорда облысының қойнауы пайдалы қазбаларға бай. Мұнда бәрі бар: кварц құмынан бастап ванадийге, алтынға және уранға дейін бар. Өңірдің уран кен орны әлемдегі ең бай кен орындарының бірі, ал «Шалқия» кен орнының қорғасын-мырыш рудаларының қоры жөнінде әлемде тең келер жер жоқ. Мырыштың жалпы қоры 8 миллион тоннаға, ал қорғасын 2 миллион тоннаға бағалануда. Шиелі ауданында ванадий өндіріле бастады. Бағалау бойынша бұл бағалы қазбаның әлемдік қорының 25%-ы осында, оны пайдалану құрылыста жұмыстар құнын бірден төмендетуге мүмкіндік береді. Ал облыстың басты байлығы - мұнай мен газ.

Капитал

1) Негізгі капиталға инвестициялар

2008 жылға Қызылорда облысы 45,4% тозығы жеткен негізгі құрал-жабдықтармен жетті:

2-кесте

Негізгі құрал-жабдықтардың болуы

млн. теңге

	Бастапқы құны бойынша			Баланстық құны бойынша		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Қазақстан Республикасы	8426151	11477671	13943019	5272623	6818396	8677326
Қызылорда обл.	293367	366936	432698	198467	189227	236394
<i>Үлес салмағы, %</i>	3,5	3,2	3,1	3,8	2,8	2,7

Жылдан жылға негізгі капиталға инвестициялар өсуде. 2008 жылы олар 159,6 млрд. теңге болып, өткен жылға қарағанда 44,8%-ға көп болды. 2008 жылғы қаңтар-желтоқсанда негізгі капиталға қаражат салудың негізгі көздері шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншік қаражаты (52,6%) және шетел инвестициялары (23,6%) болып табылады. Заем қаражаты 5,4%, бюджет қаражаты – 18,4% болды.

Негізгі капиталға инвестициялар құрылымында негізгі бөлік кәсіпорындарға және жеке меншік нысанындағы ұйымдарға (65,0%), сондай-ақ облыстың өңірлерінде қызметті жүзеге асырушы басқа мемлекеттердің шаруашылық жүргізуші субъектілеріне тиесілі (18,3%). Мемлекеттік сектордың үлесі - 16,7%.

Негізгі капиталға инвестициялар көлемінің негізгі бөлігі өнеркәсіпті (49,1%), көлік пен байланысты (26,7%) дамытуға жіберілді.

Шетелдік инвесторлар үшін кен өнеркәсібі барынша тартымды болуда, есепті кезеңде барлық шетел инвестицияларының 50,1% игерілді. Негізгі капиталға инвестициялардың

ұлғаюы мұнай кен орындарын және мұнай құбыры құрылысын жайластыруға ақша салу есебінен жүрді.

Көріп отырғанымыздай, инвестициялардың негізгі көздері шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншік қаражаты және шетел инвестициялары болып табылады. Яғни шикізат нарығындағы қолайсыз әлемдік конъюнктураға қарамастан, аймақ инвесторлар үшін тартымды болып қалуда.

2) 2008 жылдың 1 қазанына қарыздардың жиынтық көлемі ірі және орташа кәсіпорындардың міндеттемелері бойынша 266,2 млрд. теңге болды, оның ішінде мерзімі өткен қарыздардың үлесі – 2,0% (5,3 млрд. теңге). 2007 жылдың 1 қазанындағы деректермен салыстырғанда міндеттемелер бойынша қарыздар 66,5% өсті, мерзімі өткендер 15% төмендеді.

Міндеттемелер құрылымында банктердің заемдары бойынша, жеткізушілермен және мердігерлермен есеп айырысу бойынша, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың заемдары бойынша және міндеттемелер мен есептеулер бойынша өзге қарыздардың үлес салмағы ең жоғары.

Міндеттемелер бойынша қарыздардың барынша елеулі үлесі өнеркәсіп салаларында – 69,8% (185,8 млрд. теңге). Мерзімі өткен борыштардың ең көп сомасы кен өндіру өнеркәсібінде – 79,1% (4,2 млрд. теңге), ауыл шаруашылығында, аңшылық пен орман шаруашылығында – 15,3% (0,8 млрд. теңге) болып анықталды.

2008 жылдың 1 қазанында дебиторлық қарыздар 300,04 млрд. теңге болды, оның мерзімі өткені –3 млрд. теңге дерлік немесе жалпы соманың 1,0%. Өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда дебиторлық қарыздар 93,4% ұлғайды, мерзімі өткендер 42,9% азайды.

Дебиторлық қарыздар құрылымында 35,2% (105669,9 млн.теңге) сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қарыздары алады. Мерзімі өткен дебиторлық қарыздардың жалпы көлемінен сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің үлесіне 63,9%-дан (1891,1 млн.теңгеден) келеді.

Өнеркәсіп салаларында 2,7 млрд. теңге немесе мерзімі өткен дебиторлық қарыздардың жалпы көлемінің 91,9% шоғырланған. Мерзімі өткен дебиторлық қарыздардың ең көп үлесі кен өндіру өнеркәсібінде – 90,9% (2,7 млрд. теңге).

3) Ағымдағы шоттардағы қаражат

Екінші деңгейдегі банктерде ашылған ағымдағы шоттардағы ақша қалдығы 01.01.2009ж. 24,8 млрд. теңге болды, өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 2,4 есе көп. Оның 23,5 млрд. теңгесі немесе 95% заңды тұлғалардың ағымдағы шоттарына орналастырылған (өсім – 2,9 есе), оның үстіне шетел валютасында 01.01.2008ж. қарағанда 9 есе. Ағымдағы шоттарда барлығы 2008 жылдың соңында шетел валютасы 11,8 млрд. теңге сомасына жинақталып, жалпы соманың 47,7% болды.

4) Банктердегі депозиттер

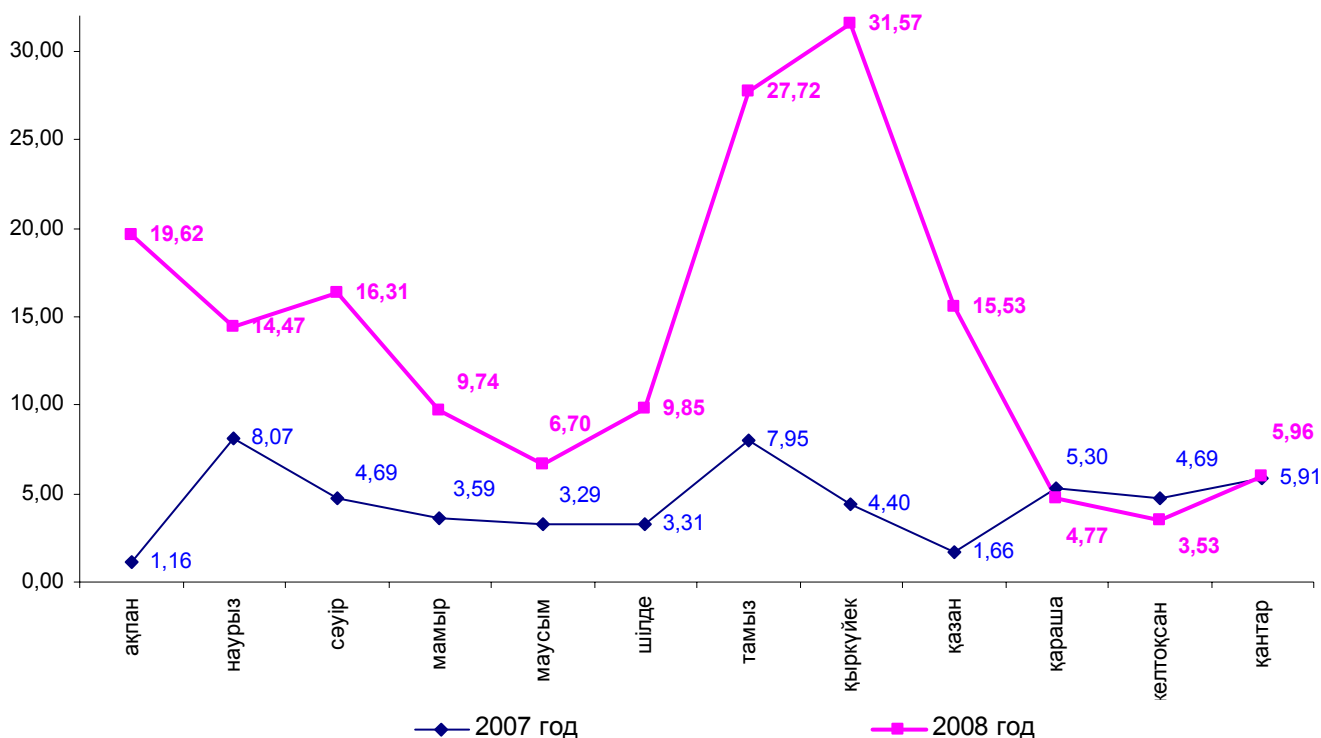
Банктердің сыртқы заемдар бойынша қарыздарын өтеуіне қажет ресурстарды қажетсінуі банктердің өз қызметтерін негізінен ішкі ресурстар – депозиттер есебінен жандандыруға жеткізді. Банктер мүмкіндігінше өздеріне салымшыларды көп тартуға талаптануға мәжбүр болды. Бүгін банктердің барлығына дерлігі депозиттер тартуға қайта бейімделген, ал олар бойынша талаптар халық және бизнес үшін тиімді бола түсуде.

2008 жылы облыстың депозиттік нарығын дамыту депозиттер көлемінің ұлғаю үрдісімен сипатталады, банктерге халықтың салым салу үрдісі жалғасуда. Бұл ретте, 2007 ж. салыстырғанда депозиттер бойынша халықтың да, заңды тұлғалардың да, сондай-ақ ұлттық валютада да, шетелдік валютада да ұлғайғаны байқалды.

Сонымен, 01.01.2009 жылғы жағдай бойынша депозиттер көлемі 16,0 млрд. теңге болды, өткен жылмен салыстырғанда 15,1% ұлғайды.

Салымшылар бойынша депозиттер құрылымында заңды тұлғалардың депозиттері 01.01.2009 жылғы жағдай бойынша 01.01.2008 жылмен салыстырғанда шамалы ұлғайып, 5962,8 млн. теңге (өсім 0,82%) болды.

Занды тұлғалар депозиттерінің динамикасы (есеп берілетін күнге), млрд. теңге

Жыл соңында күшейген девальвациялық күтулер жағдайында занды тұлғалар депозиттері көлемінің ұлғаюы шетел валютасында ерекше динамикада (245,8 млн. теңгеден 529,0 млн. теңгеге дейін) өтті, тиісінше, ұлттық валютада төмендеу динамикасы байқалды (5668,7 млн. теңгеден 5433,8 млн. теңгеге дейін), бірақ шамалы – 4,1%.

Занды тұлғалар депозиттері көлемінің жыл сайын өзгеру кестесі қайталануда: ең көп мәнге олар жылдың бірінші және үшінші тоқсандарында қол жеткізеді, ал екінші және төртінші тоқсандарда айналым қаражатын қаржыландыруға және өндірісті дамытуға ақша алады. Бұдан басқа, банктердегі салымдарға уақытша бос ақша орналастыру кәсіпорындарға банк пайызы түрінде қріс алуға және осылайша шикізат пен материалдарға баға өсуінің келеңсіз ықпалын жуып-шаюға жағдай туғызады.

Қызылорда облысының депозиттік нарығы жеке тұлғалардан салымдар түсуінің өсуімен сипатталады. 01.01.2009ж. олардың көлемі 10047,8 млн. теңгеге ұлғайды, 01.01.2008 жылғы деңгейден 25,6% жоғары.

Қазанда басталған салымдардың төмендеу үрдісін 5 млн. теңгеге дейін кепілдік беру сомасын ұлғайту жөнінде қабылданған шаралармен тоқтату мүмкін болды. Нәтижесінде салымдар 01.11.08 ж. 9295,2 млн. теңгеден 01.01.09 ж. 10047,8 млн. теңгеге дейін өсті.

Депозиттер құрылымында тарту мерзімі бойынша мерзімді депозиттердің 15,3% ұлғайғаны тіркелді, олардың жалпы көлемдегі үлесі 01.01.2009 жылғы жағдай бойынша 0,2 п.п. өсіп және 97,7% немесе 15643,9 млн. теңге болды. Оның ішінде ұзақ мерзімді салымдар - 8893,2 млн. теңге, депозиттердің жалпы көлемдегі үлес салмағы 55,5%.

Депозиттер құрылымында валюталар түрлері бойынша, ұлттық валютадағы салымдар 15,5% ұлғайды және 13102,2 млн. теңгеге жетті, ал шетел валютасындағы салымдар 13,3% ұлғайып, 2908,4 млн. теңге болды. Ұлттық валютадағы салымдардың үлес салмағы іс жүзінде өзгерген жоқ – жалпы көлемнің 81,8% (2007ж. соңында – 81,6%).

Барлық кезең бойына банктердің пайыздық саясатында сыйақы ставкаларының өскені, әсіресе жыл соңында едәуір байқалды.

Депозиттер бойынша сыйақының орташа алынған ставкалары динамикасының өзгерістері мынадай көрсеткіштермен сипатталады: 01.01.2008 ж. салыстырғанда 01.01.2009 ж. жағдай бойынша тұтастай алғанда сыйақының орташа алынған ставкалары 6,3%-дан 8,3%-ға дейін ұлғайды.

Жеке тұлғалардың депозиттері бойынша ставкалар да (с 8,5% до 9,9%), сондай-ақ заңды тұлғалардың депозиттері бойынша ставкалар да (с 3,3 % до 5,6%) ұлғайды.

Ұлттық валютадағы депозиттер бойынша сыйақының орташа алынған ставкалары 2,3 п.п. 8,4%-ға дейін, шетел валютасындағы депозиттер бойынша сыйақының орташа алынған ставкалары - 0,8 п.п. 8,0%-ға дейін ұлғайды.

Халықтың жан басына шаққандағы депозиттер көлемі 2009 жылғы 1 қаңтарда 24981,51 теңге болды және 2008 жылдың 1 қаңтарымен салыстырғанда 13,4%-ға өсті.

5) Банктердің экономикаға кредиттері

Мемлекеттің және банктердің банк секторының тәуекелдерін азайтуға ықпал ететін шаралар қабылдағанына қарамастан, үрей тудыратын үрдістердің болуы, атап айтқанда, активтер сапасының нашарлауы және аяғына дейін шешілмеген өтімділік проблемалары облыс аумағындағы екінші деңгейдегі банктердің кредит белсенділіктерінің әлсіреуіне жеткізді.

2008 жылдың соңында банктердің облыс экономикасына кредиттері бойынша несиелік қарыздарының жалпы көлемі 68,4 млрд. теңге болды. 2008 жылғы 01 қаңтардағы деңгеймен салыстырғанда бұл көрсеткіш 5,6%-ға азайды.

Банктердің кредит нарығындағы басты заемшылары бұрынғысынша облыстың жеке тұлғалары болып қалуда, олардың үлес салмағы жалпы соманың 68% болады. 01.01.2009 жылғы жағдай бойынша 2008 ж. осыған ұқсас күнімен салыстырғанда жеке тұлғалардың кредиттері бойынша қарыздар 25,3% төмендеді және 46,5 млрд. теңге, заңды тұлғалардікі - 4,8%, 21,9 млрд. теңге болды.

Ұзақ мерзімді, сондай-ақ қысқа мерзімді кредиттердің төмендеу үрдісі байқалды. Сонымен, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша қарыздар 4%-ға 62,6 млрд. теңгеге дейін, ал қысқа мерзімді кредиттер бойынша қарыздар 19,8%-ға 5,8 млрд. теңгеге дейін төмендеді. Ұзақ мерзімді кредиттердің үлес салмағы өткен жылмен салыстырғанда 90,0%-дан 91,5%-ға дейін шамалы ұлғайды, ал қысқа мерзімді кредиттер 9,2%-дан 8,5%-ға дейін төмендеді.

Ұлттық валютадағы кредиттер бойынша борыш сомасы 5,3% төмендеді және 58,9 млрд. теңге болды, ал шетел валютасында - 7,6%-ға 9,5 млрд. теңгеге дейін төмендеді. Шетел валютасындағы кредиттердің үлес салмағы өткен жылмен салыстырғанда 0,3 п.п. төмендеп 13,9% болды.

Кредиттеудің салалық құрылымында өнеркәсіп орындарында несиелік қарыздар көлемінің өсуі пайда болды –19,2% (5869,9 млн.теңгеге дейін). Керісінше, мынадай салалар бойынша азаю пайда болды: құрылыс –13% (5870 млн.теңгеге дейін), ауыл шаруашылығы – 26,9%, көлік пен байланыс –15,9%, сауда –16,5% және өзге салалар бойынша – 3,6%.

Бұрынғысынша ең көп үлесті азаматтардың тұтыну кредиттері алады: олар бойынша қалдық 42,4% немесе 28976,8 млн.теңге болды. Бұдан әрі айналым қаражатына шығындар – 17,5% (11949,1 млн.теңге), құрылысқа және азаматтардың тұрғын үй сатып алуларына – 16% (10970,5 млн.теңге), жаңа құрылысқа және объектілерді қайта жаңғыртуға – 3,1% (2117,6 млн. теңге).

Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің кредиттері бойынша негізгі борыштың қалдығы 01.01.2009 жылғы жағдай бойынша 19883,6 млн.теңге болды. Алдыңғы тоқсанмен салыстырғанда өсу қарқыны - 4,3%, 01.01.2007 жылмен салыстырғанда - 14,5%. Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің кредиттік салымдарының үлес салмағы кредиттердің жалпы көлемінде жыл ішінде 24,0%-дан 29,1%-ға дейін өсті.

Бүгін әлемдік және ішкі қаржы нарықтарында қалыптасқан, кредиттеу талаптарының күшейтілуіне жеткізген жағдай тұтастай алғанда, экономикалық ахуалға және тұтынушылардың қаржылық жағдайларына – халыққа да және бизнеске де әсер етпей қоймады.

Өкінішке орай, несие портфелінің сапасы нашарлады: кредиттер бойынша мерзімі өткен қарыздар 1581,1 млн. теңге болып, 01.01.2008 ж. салыстырғанда 2,4 есе ұлғайды. Мерзімі өткен қарыздардың ең көп үлес салмағын жеке тұлғалардың кредиттері алады – 67,3% (1063,4 млн.теңге), одан ары қарай құрылыс кәсіпорындары - 13,3% (210,4 млн.теңге), сауда – 11,4% (180,5 млн.теңге), өнеркәсіп – 2,7% (43,1 млн.теңге), ауыл шаруашылығы – 0,9% (13,6 млн.теңге), көлік – 0,4% (6,9 млн.теңге).

Кредиттік ресурстардың жетімсіздігі жағдайында банктердің кредиттік белсенділігі төмендегені тіркелді. 2008 жылдың 12 айы ішінде ЕДБ филиалдары 43364,7 млн. теңге сомасына кредит берді, оның ішінде шағын кәсіпкерлік субъектілеріне 14782,1 млн. теңге сомасына кредит берілді. Көрсеткіштің төмендеуі 2007 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда жалпы кредиттеу бойынша 1,7 есе, оның ішінде шағын кәсіпкерлік бойынша 11,8%, жеке тұлғаларды кредиттеу бойынша 2,8 есе, о.і. құрылысқа және азаматтардың тұрғын сатып алуларына – 4,5 есе, тұтыну мақсаттарына – 2,3 есе болды. Заңды тұлғаларды кредиттеу бойынша (28454,4 млн. теңге) – 11,0% болды.

Кезең ішінде кредит берудің төмендеуі ұлттық валютада – 1,7 есе (40434,5 млн. теңгеге дейін), шетел валютасында – 2,2 есе (2930,2 млн. теңге дейін) болды.

2008 жыл ішінде 2007 жылмен салыстырғанда берілген кредиттер бойынша сыйақының орташа алынған ставкасы 16,7%-дан 17,5%-ға ұлғайды, оның ішінде заңды тұлғаларға кредиттер бойынша – 14,3%-дан 16,3%-ға дейін, жеке тұлғаларға – 18,5%-дан 19,8%-ға дейін, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне – 16,0%-дан 17,2%-ға дейін ұлғайды.

6) Микрокредиттеу

Шағын бизнестің 50 субъектісі микрокредиттік ұйымдар арқылы 865,6 млн. теңге сомасына кредиттер алды, яғни 2007 жылға қарағанда 29% көп.

7) Бюджеттік қаражат

2008 жылы облыс бюджетінен шағын және орта бизнес саласында 10 жобаны іске асыруға 150 млн. теңге сомасында кредит берілді. Республикалық және облыстық бюджеттен облыстық және аудандық маңызы бар автомобиль жолдарын жөндеуге 1,6 млрд. теңге, оның ішінде орташа жөндеуге – 182 млн. теңге бөлінді.

«Қызылорда облысының елді мекендерін газдандыру бойынша кешенді бағдарламаны» іске асыруға облыстық бюджеттен 30 млн. теңге, Қызылорданы газдандыруға республикалық бюджеттен – 1 млрд. теңге бөлінген болатын.

2008 жылы облыстық бюджеттен жеңілдікпен кредиттеуге екі есе көп қаражат - бір миллиард теңге бөлінді, «Даму»ШКДҚ» АҚ ресурстары да соншалықты болды. Агроөнеркәсіптік секторда бизнес-бастаманы қолдау мақсатында «Даму агро Қызылорда» ауыл шаруашылығын қолдаудың облыстық қоры құрылды.

Кәсіпкерліктің дамуы

01.01.2009 ж. жағдай бойынша облыста экономиканың нақты секторының 5000 кәсіпорыны тіркелді, оның ішінде 4738 (95%) кәсіпорын жеке меншік нысанында. 46 ірі кәсіпорынның көпшілігі ауыл шаруашылығында, кен өнеркәсібінде, өңдеуші өнеркәсіпте және құрылыста шоғырланған.

Шағын және орта бизнес кәсіпорындарының саны саудада, құрылыста, жылжымайтын мүлікпен операцияларда, кәсіпорындарға жалға беруде және қызмет көрсетуде, ауыл шаруашылығында, өңдеуші өнеркәсіпте басым.

Ал балық аулау, балық шаруашылығы, қонақ үйлер және мейрамханалар, коммуналдық, әлеуметтік және дербес қызметтер көрсету тек шағын және орта бизнестерге тапсырылған.

2008 жыл облыста экономикалық өсім қарқынының баяулауымен атап өтілді.

2008 жылы Қызылорда облысы экономикасының негізгі салалар өнімдерінің өндірісі (млрд. тенге)

сала	2008 жылғы қаңтар-желтоқсан		
	сумма	в % к январю- декабрю 2007 года	справочно – 2007г к 2006г , %
- өнеркәсіп	886,6	98,7	103,8
оның ішінде <i>кен өндіруші</i>	851,1	97,9	103,2
<i>өңдеуші</i>	26,6	114,5	118,2
<i>электр энергиясын , газ және су өндіру</i>	8,9	105,9	119,0
- ауыл шаруашылығы	24,3	94,2	104,3
- құрылыс	54,6	149,9	138,0
- көлік (жүк тасымалдау), млн. тонн	66,0	101,4	103,0
- байланыс	3,1	120,5	124,4
- сыртқы сауда айналымы, АҚШ млрд. долл	5,1	147,3	137,1
оның ішінде <i>экспорт</i> , млрд долл	4,7	149,2	140,7
<i>импорт</i> , млрд. долл.	0,4	125,2	106,2

Өндіріс нәтижелерінің қалыптасуына тұтастай алғанда кен өнеркәсібі ең көп ықпал етті. Оның үлесі өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлемінде есепті кезеңде 96,0% (2007 жылы – 95,6%) болды. *Кен өнеркәсібінде* мұнай өндірудегі бәсеңдеуі облыстың ірі өндіруші кәсіпорындарының жұмыс істеп тұрған объектілерді қайта жаңарту, жетілдіру, скважиналарға монтаждау және тазалау жүргізумен туындады. Ірі кәсіпорындардың уақытша тұрып қалу факторы өндірілген өнімнің жалпы көлемінен көрінді.

Өңдеуші өнеркәсіптегі өндірістің өсуі тамақ өнімі саласымен, өзге металл емес минералдық өнімдер өндірісімен, целлюлоза-қағаз өнеркәсібімен және баспа ісімен, сондай-ақ резина және пластмасса бұйымдары өндірісімен қамтамасыз етілді.

Бұл күріш, нан және басқа өнімдер өндірісінің өсуімен байланысты.

Целлюлоза-қағаз өнеркәсібінде және баспа ісінде өндірілген өнім көлемінің 24,4% ұлғаюы халықтың және кәсіпорындардың полиграфиялық өнімдерді тұтынуының өсуімен, сондай-ақ осы өнім түрі ассортиментінің және шаруашылық жүргізуші субъектілер-өндірушілердің қатарының ұлғаюымен байланысты болды.

Резина және пластмасса бұйымдары өндірісінің өсуі жыл ішінде 7,5%-ға өсті: құбырлар, шағын құбырлар, пластмассадан шлангілер шығару ұлғайды. «Қуат» ЖШС осы саланың көрсеткіштеріне көп дәрежеде ықпал етіп, 2008 жылы өз өндірісінің көлемін ұлғайтты. Бұл өнімдер шығаруға көбінесе облыстың құрылыс компанияларынан тапсырыстардың ұлғаюымен байланысты болды.

Сонымен бірге, тоқыма және тігін өнеркәсібінде есепті кезеңде өндіріс 15,7% қысқарды. Өндіріс көлемінің құлдырауы «Озық» ЖШС және Қазақ саңыраулар қоғамы оқу-өндірістік кәсіпорындары шығаратын арнайы киімге тапсырыстың қысқаруымен байланысты болды.

Машина жасаудың үлесіне өңдеуші өнеркәсіп көлемінің 22,6% тиесілі. Өткен кезеңде 6,2 млрд. теңгенің өнімі өндірілді, яғни өткен жылмен салыстырғанда 5,3% аз.

2003-2015 жылдарға арналған ҚР Индустриалдық-инновациялық даму стратегиясына сәйкес облыста 2007-2010 жылдарға арналған индустриалдық-инновациялық дамудың өңірлік бағдарламасы әзірленді және қабылданды. Бағдарламада 266,8 миллиард теңге сомасына 41 инвестициялық ұшқыр жобаны іске асыру көзделген. 2008 жылы мұнай

саласында және құрылыс материалдары өндірісінде бірқатар ірі жобалар аяқталды. «УАД»ЖШС, мысалы, қиыршық тас өндіретін зауыт салды, «Мелиоратор» ЖШС қуаттылығы жоғары кірпіш зауытын қатарға қосты. Ірі инвесторлардың бірі – «Казатомпром»ҰАК» АҚ – уран кен орнын кеңейту бойынша төрт жобаны және жалпы сомасы 570 миллион долларға күкірт қышқылы зауытының құрылысын іске асыруда. Шиелі ауданындағы Иіркөл кен орнындағы уран руднигі пайдалануға беріліп жұмыс істеп тұр. Облыстың оңтүстігінде «Балауса» ЖШС әлемде бірінші рет ванадий кенін өңдеу технологиясын енгізуде. Арал ауданында екі ірі жобаны «Атамекен-Холдинг» қаржылық-өнеркәсіптік тобы іске асыруда. Бұл вагон құрылысы зауытының және балық өңдеу бойынша зауыттың құрылысы.

Электр энергиясын, газ бен су өндіру және бөлу. 2008ж. облыста 766,4 млн.кВт.с. электр энергиясы өндірілді, бұл 2007 жылғы осындай деңгейден 4,1% төмен. Жылу энергиясын өндіру 1103,2 мың Гкал болды, бұл 2007 жылдың қаңтар-желтоқсанымен салыстырғанда 3,3% көп.

Еліміз Президентінің жолдауынан туындайтын міндеттерге сәйкес облыста «2008-2015 жылдарға арналған Қызылорда облысын электрмен жабдықтауды дамыту жөніндегі өңірлік бағдарлама» қабылданды. Осы бағдарламаға сәйкес екі қазандық агрегатын күрделі жөндеу бойынша және оларды ілеспе газға көшіру, станцияның бас корпусын қайта жаңарту және екі құбыр генераторын күрделі жөндеу бойынша жұмыстар жасалды. Нәтижесінде электр энергиясын өндіру 40 МВт-дан 110 МВт-ға дейін немесе үш есеге ұлғайды, ал жылу қуаты 1,5 есе ұлғайды.

Энергетикалық тәуелсіздікке қол жеткізу мақсатында облыста электр энергиясын өндіруді 360 МВт-ға дейін ұлғайту жоспарлануда.

Өңірдің мәселесін түбегейлі шешуге – энергетикалық дағдарыстан шығуға «Қызылорда электр желісін бөлу компаниясы» коммуналдық меншікке қайтарылды. Облыстық әкімшілік газдың құнын төмендету бойынша үлкен жұмыс жасады. Жасалған келісімді іске асыру нәтижесінде газ бағасын 36% төмендетуге мүмкіндік болды.

Өсімдік шаруашылығы. 2008 жылы жалпы жиналған астықтың өңделгеннен кейінгі салмағы 218,3 мың тонна болды, бұл өткен жылға қарағанда 45 мың тоннаға кем (17,1%-ға) оның ішінде 208,7 мың тонна күріш жиналды. Бұл судың аздығына қарай күріш егетін алқаптың азаюына байланысты болды. Күріштің өнімділігі бір гектардан 33,9 центнер болды.

Майлы дақылдардың жалпы жиына 2007 жылмен салыстырғанда 29,0%-ға, көкөніс – 12,1%-ға, картоп – 11,5%-ға және бақша өнімдері – 0,5%-ға төмендеді.

Біздің облыста көптеген ауылшаруашылық жобалары іске асырылуда, олардың көпшілігі барлық қазақстандық күріштің 80 пайызы бізде өсірілетіндігі белгілі болғандай, күрішпен байланысты. 2008 жылы күріштің әрбір гектарына бөлінген субсидиялар мөлшері үш есеге ұлғайды және 20 мың теңге болды, 2009 жылы ол 21-22 мың теңге болады.

Соңғы жылдары, мемлекеттің қолдауының арқасында күріш саласында техникалық қайта жарақтандыру жүріп жатыр, егіс даласына жаңа күріш жинайтын техника келді, ең жоғары сапада күріш жармасын алуға мүмкіндік беретін қазіргі заманғы қайта өңдеу зауыттары салынуда. Сортты жаңарту бойынша жұмыстар жүргізілуде. «Лидер», «Янтарь», «Новатор» сияқты ресей селекционерлерінің сорттары аудандастырылды және өндіріске енгізілді.

Күріш саласын дамыту үшін өңірлік бағдарлама жобасы әзірленді. Бағдарлама шеңберінде үш негізгі міндетті шешу көзделген. Бірінші – инженерлік-жоспарланған жерлерді сақтауға мелиорация жұмыстарын жүргізу. Екінші міндет – ауылшаруашылық өндірушілерін тыңайтқыштармен және өсімдік қорғау дәрі-дәрмектерімен қамтамасыз ету. Үшінші – сумен қамтамасыз ету және сортын ауыстыру. Алғаш рет «Күріш жәрмеңкесі» өткізіліп, еліміздің 12 облысынан өкілдер қатысты. Соңғы жылдары азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін картоп, көкөніс және бақша дақылдарын өндіруді ұлғайту жөнінде шаралар қабылданды. 2008 жылы картоп өндіруді дамыту үшін облыстық «Демеу» қорынан тұқымдық материалдар және картоп өсіруді механикаландыруға техника сатып алуға

120 млн. теңге бөлінді. Бұл қаражатқа Солтүстік Қазақстан, Қарағанды және Алматы облыстарынан 1205 тонна картоп тұқымы сатып алынып, облыстың шаруашылықтарына берілді.

Қазіргі кезде жеміс-көкөніс және бақша дақылдарын дамыту тұжырымдамасы әзірленуде. 2008 жылдан бастап олар республикалық бюджеттен субсидендірілетін артықшылықты дақылдар тізбесіне енгізіледі. 1 га көкөніс егетін жерді өндеуге субсидирлеу нормасы 9 мың теңге, картоп – 2,5 мың теңге, бақша өнімдері – 9 мың теңге болды. Осы жылы 7 мың гектарға картоп егу, 5,6 мың гектарға көкөніс егу және 7,2 мың гектарға бақша дақылдарын егу болжалдануда.

Біздің өңірдің бұл дақылдарды өндіруді ұлғайтуда үлкен күш-қуатқа ие. Өндірісті ұлғайтуда кедергі болатын фактор сақтау проблемасы болып отыр. Оны шешу үшін сыймдылығы 20 мың тонна жеміс-көкөніс терминалының жобасы әзірленуде. Осы жобаны іске асыру бұл саланы дамытуға қозғау салады.

Мал шаруашылығы. Мал шаруашылығы саласында 2009 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша өткен жылдың осындай күнімен салыстырғанда шаруашылықтың барлық санатында мүйізді ірі қара мал басының (1,8%-ға), қой мен ешкінің (2,9%-ға), жылқының (5,4%-ға), түйенің (2,1%-ға) және шошқаның (1,7%-ға) өсуіне қол жеткізілді. Құстың саны 36,9%-ға төмендеді.

2008 жылдың қаңтар-желтоқсанында өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда ет өндірудің өсуі 102,6% болды. Сиыр сүтін өндіру сауылатын табындағы 1 сиырдан сауылатын сүттің орташа өсуі есебінен 4,4% ұлғайды.

Облыста мүйізді ірі қара мал басы 244,5 мың, қой мен ешкі 765,1 мың, жылқы 60,6 мың және 27,6 мың бас түйе бар. Ірі қара малдың, қой мен ешкінің, жылқы мен түйенің арасында тұқымдық малдың үлесі өте төмен. 2004 жылдан бастап жергілікті бюджет қаражаты есебінен республиканың басқа өңірлерінен асыл тұқымды мал әкелінуде. Қазірдің өзінде 1000 бас сүтті мүйізді ірі қара мал және 2000 бас қаракөл қойы жеткізіліп шаруашылықтарға лизингке берілді. Өткен жылы мал шаруашылығын қолдауға 94,7 млн.теңге субсидия бөлінді, бұл 30,0 миллион теңгеге көп. Мемлекеттік қолдаудың арқасында асыл тұқымды мал шаруашылықтарының саны облыс бойынша жиырма алтыға жетті. Бірақ бағасы қымбат малды жеткізу тиімсіз болғандықтан өткен жылы жергілікті бюджеттің есебінен қолдан ұрықтандырудың дистрибьютерлік орталығы тұрғызылып, пайдалануға берілді. Бұдан басқа облыста қолдан ұрықтандырудың 56 пункті жұмыс істейді.

Мал шаруашылығының дамуын тежейтін басты себептер - бұл нашар жемшөп базасы, құрама азық өндірісі бойынша зауыттардың, мал бордақылау алаңдарының, зоотехник-селекционерлердің, техник-ұрықтандырушылардың жоқтығы.

90% астам малды халық жеке қораларында ұстайды, бұл ауыл шаруашылығы малдарының тұқымдық сапасын арттыру бойынша жұмыстар жүргізуде белгілі бір қиындықтар туғызады.

Қазіргі кезде мал шаруашылығын дамытудың тұжырымдамасы жасалды. Асыл тұқымды мал өсіруге мамандандырылған шаруашылықтарды қолдау мақсатында 2009 жылы облыстық бюджеттен 64,2 млн.теңге бөлінді. Табиғи климаттық жағдайларды ескере отырып басым бағыттар белгіленді. Бұл қой өсіру, жылқы өсіру, түйе өсіру.

Болашақтағы жоспарда «Алтын қамба» базасында құрама жем зауытының құрылысы. 20,0 мың бас қойға арналған мал бордақылау алаңы, 1200 басқа тауарлы-сүт фермасы және құс фабрикасының құрылысы сияқты ірі жобаларды іске асыру жоспарланды.

Құрылыс. Облыс көлемінде жеке мердігерлік ұйымдардың орындаған құрылыс жұмыстарының маңызы зор - 83,7%. Шетелдік мердігерлер орындаған құрылыс жұмыстары 15,7%, мемлекеттік ұйымдар орындаған құрылыс жұмыстары – 0,6%.

2008 жылғы қаңтар-желтоқсанда жалпы алаңы 286 276 шаршы метр болатын 1 726 ғимарат тұрғызылды, оның ішінде тұрғын үй арналғандары тиісінше 1 638 және 218 565.

Тұрғын жайдан басқа мақсаттағы объектілердің саны бойынша басым көпшілігі сауда объектілері – 45. Білім және денсаулық сақтау саласында 6 объект тұрғызылды, оның 4-уі – жалпы білім беретін мектеп және 2-уі аурухана.

Көлік. Өткен жылы бюджет қаражаты есебінен ұзындығы 100 километр болатын облыстық және аудандық маңызы бар автомобиль жолдарына жөндеу жүргізілді, оған 1,6 миллиард теңге бөлінді.

«Қорқыт-Ата» әуежайының ұшу-қону алабын қайта жаңғырту және арнайы сервистік техникамен жаратандыру» инвестициялық жобасы іске асырылуда. Әуежай жобасы аяқталған бойда қазіргі заманғы әуе лайнерлерін қабылдайтын болады. Бұдан басқа, біздің өңір үшін маңызды жаңалық – бұл «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық автодәліздің құрылысы. Осы жолдың 814 километрі біздің облыстың аумағы арқылы өтеді, ол біздің өңірдің дамуына күшті импульс береді және республиканың ірі көлік логистикалық орталығына айналуына мүмкіндік туғызады.

Байланыс. Кірістер құрылымында халыққа байланыс қызметін көрсетуде почта байланысы - 10,3%, халықаралық байланыс - 41,8%, жергілікті телефон байланысы – 37,3%, телерадиобағдарламаларын тапсыру – 1,2%, деректер беру – 0,04%, Интернет – 7,4%.

2008 жылы ауылдық елді мекендердің барлығы телефондандырылды. Телефон байланысының желісін цифрлық режимге толық көшіру бойынша жұмыстар аяқталды, нәтижесінде біздің өңір республикада 100-пайыздық деңгейге шыққан екінші өңір болып табылады.

Облыста экономикалық жағдайдың талдауын қорытындылай келіп мынадай тұжырым жасауға болады. Өңірдің экономикалық дамуының оң көрсеткіштеріне қарамастан экономиканың нақты секторының кәсіпорындарында олардың қызметтеріне кедергі болатын проблемалар аз емес.

Кәсіпорындардың дамуында басты проблемалардың бірі:

- еңбек ресурстарының жетіспеушілігі;
- күрделі табиғи климаттық жағдайлар, өңірдің энергия тәуелділігі, топырақ сапасының төмендігі, су ресурстарының жетіспеушілігі;
- кәсіпорындардың нашар материалдық-техникалық базасы (атап айтқанда тозығы жеткен жабдық, техника);
- банктердің кредиттік белсенділіктерінің төмендеуі: сыйақының жоғары ставкасы, клиенттерге талаптардың күшейтілуі, заемдардың қайтарымдылығын арттыру мақсатында кредиттік тәуекелдердің өлшенген бақылауы, кәсіпорындардың кепіл мүліктерінің жоқтығы болып табылады.

Әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында тікелей мемлекеттік реттеу шараларының қажеттігі өсе түсуде.

ҚР Үкіметі, Ұлттық Банк және Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігі «2009-2010 жылдарға арналған экономиканы және қаржы жүйесін тұрақтандыру жөнінде бірлескен іс-қимылдар жоспары қабылданды». Осы Жоспарды іске асыру экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына банктік қызметтер, оның ішінде өзінің экономикалық жағдайын жақсарту үшін кредиттер алудағы қажетсінулерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Қызылорда облысының тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында Үкімет қаулы қабылдады, оған міндеттерді шешу және өңірдің басқа да айтарлықтай маңызды мынадай проблемалары енгізілген:

- «Сырдария өзенінің арнасын реттеу және Арал теңізінің солтүстік бөлігін сақтау» жобасының екінші фазасының іске асырылуын қамтамасыз ету;
- облыстың елді мекендерін ауыз сумен қамтамасыз ету және Қызылжарма кен орнында жерасты суларын игеру жөніндегі жобалардың іске асырылуын қамтамасыз ету;
- күріш шаруашылығын мемлекеттік қолдау шаралары туралы ұсыныстар енгізу;

- 2007-2009жылдарға арналған Арал маңы проблемаларын кешенді шешу жөніндегі бағдарламаны іске асыру, аяқталғаннан кейін Қызылорда тұрғындарын табиғи газбен қамтамасыз ету мәселесі толық шешілетін болады.

Облыс басшылығы өңірдің әрмен қарай серпінді дамуын қамтамасыз етуге көп күш-жігер салуда. 2009-2011жылдарға арналған Қызылорда облысының әлеуметтік ырыс-берекесін және экономикасының тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша бірінші кезекті шаралар жоспары әзірленді және іске асырылуда. Экономиканың тұрақтылығын, әлеуметтік ырыс-берекені қамтамасыз ету және экономиканы жетілдіру мәселелері бойынша үйлестіру кеңесі құрылды, экономиканың барлық бағыттарында дағдарысқа қарсы шараларды іске асыру жөнінде механизмдер құрылды.

ЗАҢНАМАҒА ТҮСІНДІРМЕ

Қазақстан Ұлттық Банкінің Орталық филиалындағы әкімшілік іс жүргізу.

Тұрғалиева А.К., «ҚР Ұлттық Банкі» ММ Орталық филиалының валюталық операцияларды бақылау бөлімінің жетекші маман - заң кеңесшісі

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі міндеттерінің бірі валюталық реттеуді және валюталық бақылауды жүзеге асыру болып табылады. Ұлттық Банк заңнамалық актілерде айқындалған өкілеттіктер шегінде валюталық операцияларды жүзеге асыру мәселелері бойынша барлық банктер, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар және олардың клиенттері орындауға міндетті нормативтік құқықтық актілер шығарады, сондай-ақ олардың орындауын қадағалауды жүзеге асырады. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің филиалдары осы жұмысты жүзеге асыруға белсенді қатысады.

Бүгінгі күні Қазақстанда «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 маусымдағы № 57 Заңы (бұдан әрі – № 57 Заң) қолданыста, бұл Заң Қазақстан Республикасының резиденттеріне және Қазақстан Республикасының аумағында валюталық операцияларды жүзеге асыратын резидент еместерге қолданылады.

2007 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстанның валюталық заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, олар валюталық операциялар бойынша бірқатар шектеулерді жойды (валюталық операцияларды лицензиялауды жою, мәмілелер паспорттарын ресімдеудің жеңілдетілген схемасы, тұрақты статистикалық есептілік ұсыну шеңберінде хабарлауды жүзеге асыру), бұл сыртқы экономикалық қызмет қатысушыларының тіршілігін айтарлықтай дәрежеде жеңілдетті. Осылайша, валюталық операциялардың қатысушыларына валюталық реттеу және валюталық бақылау жүйесі туралы барынша толық түсінік беретін осы Заңда тікелей жазылған шектеулер ғана валюталық операцияларға қолданылады.

Сонымен бірге, либеральдық валюталық режим жағдайында Қазақстан Ұлттық Банкінің валюталық реттеу және валюталық бақылау саласындағы негізгі міндеттерінің бірі валюталық операцияларға және ішкі валюта нарығындағы, шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық еркіндігін шектемеуі тиіс жағдайға мониторинг жүргізу жүйесін жетілдіру болып табылады. Валюталық операцияларды жүргізу тәртібін жеңілдетумен бірге резиденттердің валюталық заңнаманың талаптарын сақтауы мақсатында бақылау рәсімдерінің тиімділігін арттыру қажет.

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 30 қаңтардағы № 155 Кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘҚБК) 572-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі мынадай баптарда көзделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды,

166-1 – ұлттық валютаның банкноталары мен монеталарын қабылдаудан бас тарту;

168 – Валюталық бақылау агентінің функцияларын тиісінше орындамау;

168-2 (1-1, екінші, үшінші, 4-1, бесінші, жетінші, сегізінші, тоғызыншы, оныншы және он бірінші бөліктер) – Қазақстан Республикасының банк заңдарының талаптарын бұзу;

169 – клиенттерге, кредиторларға және заемшыларға банк қызметін көрсетуге байланысты талаптарды бұзу;

180 – валюталық заңнамаға сәйкес талап етілетін валюталық операциялар бойынша есептілікті, ақпарат пен құжаттарды табыс ету тәртібін бұзу;

182 – Валюта операциялары туралы хабарлама куәлікті немесе валюта операцияларын жасауға тіркеу куәлігін алу үшін құжаттарды беру мерзімін бұзу;

187 – Резиденттің валютаны репатриациялау жөніндегі міндеттеменің орындалуын қамтамасыз етпеуі;

188 (бірінші бөлігінде) – Валюта заңнамасын бұза отырып, валюталық операцияларды жүргізу;

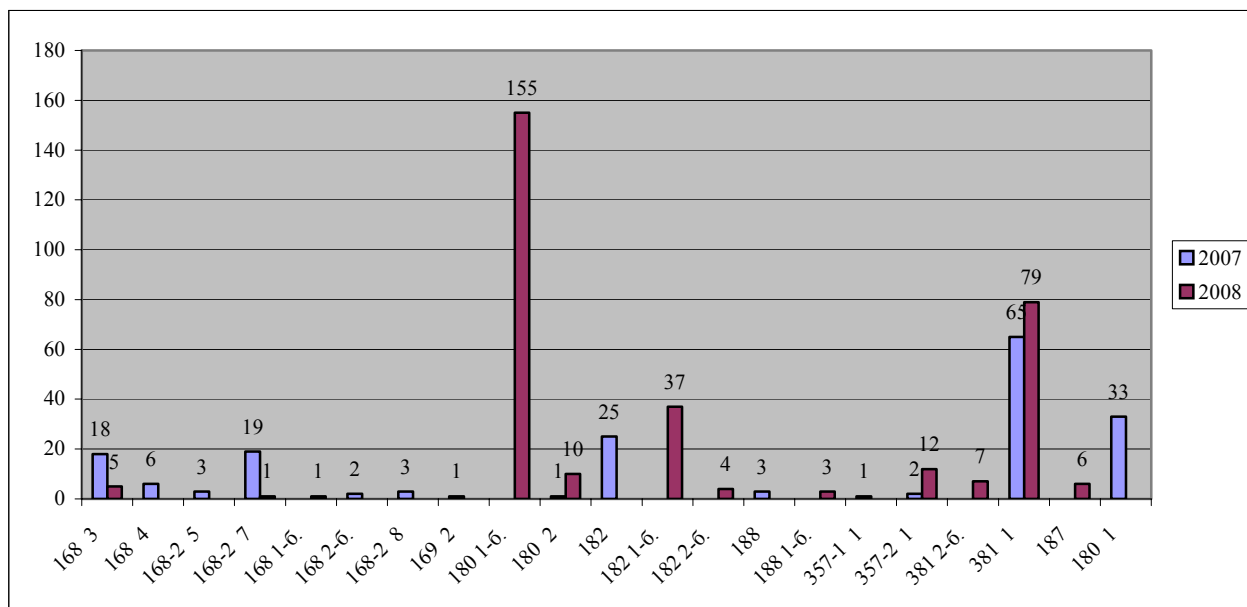
218 – Банк операциялары туралы көрінеу жалған мәліметтер табыс ету;

357-2 (бірінші бөлігінде) – лицензиялау ережелері мен нормаларын бұзу;

381 (мемлекеттік статистикалық есеп беру мен бақылаудың, жиналуы мен өңделуі олардың құзыретіне кіретін деректері бөлігінде) – статистикалық есептілікті ұсыну тәртібін бұзу.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасы, оның орынбасарлары, аумақтық филиалдардың басшылары әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды және әкімшілік жаза қолданады. Аумақтық филиалдардың басшыларына әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау бойынша өкілеттіктерді Қазақстан Ұлттық Банкі берген.

«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Орталық филиалы (бұдан әрі – Орталық филиал) 2007 жылы валюталық заңнаманы бұзу фактілері туралы барлығы 1468 материал қарады, оның ішінде 82 материал бойынша әкімшілік іс қозғалды және 98 материал бойынша ескерту түріндегі әкімшілік жаза қолданылды, ал 2008 жылы 898 материал қарады, оның ішінде 48 материал бойынша хаттама жасалды және 274 материал бойынша ескерту жасалды.

Графикте келтірілген деректерге сәйкес, 2007 жылы Орталық филиал көбінесе ҚР ӘҚБК 381-бабының 1-бөлігі бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы материалдарды қарады, материалдардың жалпы санының 36% құрады. Осы бапта көзделген құқық бұзушылық үшін, атап айтқанда 1-ПБ және 10-ПБ нысандар бойынша белгіленген мемлекеттік статистикалық есептілік деректерін ұсынбағаны үшін ескерту түріндегі әкімшілік жаза қолданылды.

2008 жылы 381-баптың 1-бөлігі бойынша жасалған ескертулердің саны материалдардың жалпы санының 24,5% құрады. 2007 жылмен салыстырғанда ескертулердің саны шамалы өсті, себебі 2008 жылғы 1 қаңтардан бастап ҚР ӘҚБК 381-бабы өзгеріске ұшырады. Осы өзгерістер Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 314-III Заңымен енгізілді (қолданысқа 2008 жылғы 1 қаңтардан бастап енгізілді). Атап айтқанда 381-баптың 1-бөлігінің жаңа редакциясында мемлекеттік статистикалық есептілікті уақтылы ұсынбағаны үшін, сондай-ақ шынайы емес мемлекеттік статистикалық есептілікті ұсынғаны үшін ескерту түріндегі жауапкершілік көзделген, ал 2007 жылы осындай құқық бұзушылық

үшін жауапкершілік болмаған, ал 381-баптың 1-бөлігінде статистикалық есептілікті ұсынбағаны үшін айыппұл түріндегі жаза көзделген.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 314-III Заңымен ӘҚБК мынадай баптарына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді – – 168, 168-2, 169, 180, 182, 188, 357-1. Осы өзгерістер сондай-ақ Орталық филиал қозғаған және қараған әкімшілік материалдардың санына да әсер етті.

Мәселен, 2007 жылмен салыстырғанда 2008 жылы редакциясының өзгеруіне байланысты Орталық филиал 180-баптың 1-бөлігі бойынша жасаған ескертулердің саны күрт ұлғайды, бұл 48% құрады, ал 2007 жылы 18,3% болған. Осы ұлғаюға ӘҚБК 180-бабының жаңа редакциясында есептілікті ұсыну тәртібі бұзғаны үшін ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес талап етілетін валюталық операциялар бойынша ақпарат пен құжаттар ұсыну тәртібін бұзғаны үшін жауапкершілік көзделгені себепші болды. Валюталық операциялар бойынша есептілік, ақпарат пен құжаттар ұсыну жөніндегі талаптар Қазақстан Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілерінде көзделген.

ҚР ӘҚБК 168-бабында көзделген валюталық бақылау агентінің функцияларын тиісінше орындамағаны үшін жауапкершілік 2008 жылғы 1 қаңтардан бастап жұмсарды, атап айтқанда, осы бап 3 бөлікке бөлінді, алғашқы екі бөлігінде ескерту жасау түріндегі жауапкершілік, ал үшінші бөлігінде мөлшері 500-ден 200-ге дейінгі АЕК азайған айыппұл көзделеді. Графиктен көрініп отырғандай, осы өзгерістер ҚР ӘҚБК 168-бабы бойынша Орталық филиал қозғаған әкімшілік материалдардың статистикасына да әсер етті, егер 2007 жылы материалдар саны 10% болса, онда 2008 жылы азайып, 1,5% құрады.

Сондай-ақ, 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап № 57 Заңның экспорттық-импорттық мәмілелер бойынша валютаны қайтару көзделетін бабы қолданысқа енгізілді, оған сәйкес валюта операциясына қатысушы экспорттан түскен түсімді немесе импорт бойынша пайдаланылмаған авансты уәкілетті банктердің шоттарына сыртқы сауда келісім-шарттарында көзделген мерзімдерде есепке алуға міндетті. Бұл ретте валюта операциясына қатысушы келісім-шартта шетелдік әріптестің міндеттемелерді орындау мерзімдерін көздеуі және тараптардың келісім-шарт бойынша міндеттемелерін орындау талаптары негізінде, резидент емес шарттық міндеттемелерін орындамаған жағдайда валюта түсудің болжамды мерзімдері де есептеледі.

Осылайша, валюталық режимді ырықтандыру сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың валюталық заңнаманың талаптарын орындауға байланысты шығасыларының төмендеуіне алып келді және ішкі қаржы нарығын және тұтастай алғанда Қазақстан экономикасының дамуын ынталандырады. Валюталық операцияларды жүргізу тәртібін жеңілдету валюталық келісім-шарттардың өсуіне әсер етті, бірақ бұл ретте әкімшілік материалдардың саны өспейді және бұл қазіргі уақытта Қазақстан кәсіпкерлерінің негізгі санының Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасының талаптары туралы жеткілікті түрде толық түсінік беретініне байланысты.

Монета тарихымыздың айнасына айналу

ҚРҰБ Маңғыстау филиалының Қолма-қол ақшамен жұмыс жасау бөлімінің бастығы
Н.Ж.Дарханбаева

Ұлттық Банктің ескерткіш монеталары – бүгінде өзіндік ерекшелігімен әлемге танылған, маңызды тарихи жәдігер. Осы түрлі номиналдағы монеталар арқылы еліміздің саяси-экономикалық дамуы, халқымыздың мақтанышы - тарихи тұлғалар мен көрнекті қайраткерлер, мәдени-тарихи ескерткіштер жан-жақты таныстырылуда. Бұл монетаға қарап-ақ тұтас бір елдің экономикалық, саяси тарихын, олардың материалдық және рухани мәдениетін көрсетуге болады деген сөз.

Аңыз өріп, ежелгі керуен жолдары көмкерген Маңғыстау аймағы- тарихи және архитектуралық ескерткіштер мекені. Ертеден келе жатқан аңыздарға сенетін болсақ, маңғаз Маңғыстау қойнауын 362 әулие мәңгілік мекен еткен Қазақстандағы бірден-бір қасиетті өлке. Соның бірі әрі бірегейі, ерекше құдірет иесі- қасиетті **Бекет ата**.

Бекет Мырзағұлұлы (1750-1813)- Маңғыстау, Үстірт, Атырау мекендеген Адай тегінен шыққан қазақ халқының данасы. Жас кезінде қолына қару алып, көршілес қалмақ, түрікмен тайпалармен шайқасып, ел-жұртының еркіндігін қорғаған Бекет батырлығын танытып, табиғи күш-қуатымен ерекшеленіп, ел ауызында Ер-Бекет атанады. Жаугершілікті тоқтатып, жерінде бейбітшілік орнағанын, көршілес халықтармен достық қарым-қатынас құруды армандаған Бекет құдай жолына түсіп, Хиуаға медресеге оқуға аттанған. Шерғазы медресінде атақты Бақыржан- хажыдан дәріс алған Бекет еліне қайтып, ұстазының ісін жалғастырған, мешіт салған. Қараңғы халқының дінге, білімге көзін ашып, мәдениеттің өркендеуіне, болашаққа жол ашуға себеп туғызған.

Білімдарлығы, абыздығы мен көріпкелдік қасиеттері үшін ел оны көз тірісінде қастерлеп, қадір тұтқан. Іс-әрекетімен қадыр-қасиеті аңызға айналған Бекет Ата бз (пайғамбар) жасында өмірден өтіп, Маңғыстауда, Оғландыдағы өз мешітінде жерленген. Халық аузында-“пір Бекет ата” атанған қасиет иесінің жатқан жері иісі мұмылман баласы қадір тұтатын қасетті орынға айналды. Мұның бір куәсі ел аузында кеңінен таралған: Мединеде – Мұхамбет.

Түркістанда – Қожахмет,

Маңғыстауда – Пір Бекет, - деген жолдар:

Бекет Ата - батыр, әулие, ағартушы, жер асты ғимараттарын қашап жасаудың ежелгі дәстүрін дамытқан сәулетші шебер. Елдің тәуелсіздігі үшін шайқасқан батыр, қолбасшы болған. Оның ақыл-кеңесімен жергілікті халық сыртқы шапқыншылардан аман қалып отырған.

Қиналғанды демеп, адасқанға жол сілтеп, қорыққанды қорғаған бұл ғажайып жанның өнегелі өмірі, ерекше қасиеті, игі істеріне халқы сүйсініп, табынудан таймай келеді. Қазақ халқына танымал «Ердің соңы- Есет, Пірдің соңы - Бекет» деген қанаты сөз бар, бұл да ұрпақтары оның атын Ұран, ісін Аңыз еткенін, Ата қасиетіне, білімі мен парасатына бас игенін көрсетеді.

2008ж. шілдесі мен 2009ж. Наурыз айы аралығында “31 телеарна” медиа-холдингті ұйымдастырған “Қазақстанның 7 кереметі” қоғамдық жобасына дауыс беру қорытындысы бойынша Бекет Атаның Оғландыдағы мешіті бірінші орынды иеленді.

Ұлттық Банкіде жолға қойылған жақсы бастаманың бірі қазақ жеріндегі құнды тарихи жәдігерлерді монета түрінде жарыққа шығарып, таныту.

ҚР ҰБ Маңғыстау филиалы «Қазақстанның мешіттері мен шіркеулері» монета сериясынан «Бекет-Ата» ескерткіш күміс монетасын шығару туралы ұсыныс жасады. Ата әруағына бас иген көпшіліктің пікіріне қарағанда, «Бекет-Ата» монетасы тек қазақ елінде ғана емес көршілес елдерде де үлкен сұранысқа ие болары сөзсіз.

Экономикадағы дағдарыс құбылыстары жағдайында инфляциялық үдерістерді болжау

Е. Жарқынбаев, «ҚР Ұлттық Банкі» ММ Алматы қалалық филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маманы-экономисі

Алматы – еліміздің бас қаржы, мәдени, білім беру, ғылыми және туристік орталығы ретінде өзін сипаттайтын Қазақстанның ірі мегаполис болып табылады.

Қала елдің жалпы территориясының 0,19% алып жатыр, қала тұрғындарының саны 1,5 млн жетеді. Алматының үлесіне елдің ЖІӨ-нің 20% жуығы, 30% астам барлық салық түсімдері, мемлекеттің 50% ішкі және 17% сыртқы сауда тауар айналымы тиесілі. Мегаполис үлесіне барлық банк операцияларының 70%-ға дейін, барлық инвестициялардың 18%, елде енгізіліп жатқан тұрғын үйдің 12% және барлық бөлшек және көтерме операциялардың 50% жуығы тиесілі.

Алматының экономикасы негізінен қалада жұмыс істеп жатқан банк мекемелері, сондай-ақ шағын және орта бизнес субъектілері есебінен дамып отыр. Мысалы, қалаға 60%-дан астам барлық салық түсімдерін Алматы қаласында саны 78 мың болатын бизнес - кәсіпорындар береді. Оған қоса, бұл жерде 35 екінші деңгейдегі банктер жұмыс істейді, бұл жалпы санның 95% құрайды.

Қаланың Қазақстан Республикасының экономикасына елеулі үлесін ескере отырып, Ұлттық Банктің Алматы қалалық филиалы әлемдік дағдарыс және Қазақстан Республикасындағы дағдарыс жағдайында нарықтағы инфляциялық үдерістерді болжауға байланысты проблемаларға үлкен назар аударады.

Теорияға сүйенетін болсақ, инфляция – ақшаның құнсыздануы, оның сатып алу қабілетінің төмендеуі, сұраныс пен ұсыныстар арасындағы дисбаланс. Сөзбе-сөз «инфляция» (лат. тілінде *inflatio*) термині «желбуаздық», яғни, тауар массасының тиісті өсуімен қамтамасыз етілмеген айналыс арналарының артық қағаз ақшамен толығып кетуін білдіреді.

Әдетте, инфляцияның негізінде бір емес бірнеше өзара байланысты себептер бар және ол тек бағаның көтерілуінен ғана көрінбейді – ашық, баға инфляциясымен қатар алдымен тауардың тапшылығымен, тауарлар сапасының нашарлауымен көрінетін жасырын, немесе қысымға түскен инфляция бар.

Қазақстанда «импортталған» инфляция байқалады, оның рөлі экономиканың ашық болуының өсуімен және оны дүние жүзілік шаруашылық байланыстарға тартумен өсе түседі. Мемлекеттің күрес үшін мүмкіндіктері барынша шектеулі. Кейде осындай жағдайда қолданылатын меншікті валютаның бағамын көтеру әдісі импортты арзан етеді. Бірақ бағамды көтеру отандық тауарлар экспортын аса қымбат етеді де. Экономикалық теорияда бұл мәселені шешудің әртүрлі теориясы бар.

Кейнсиандықтар капитализм, және әсіресе еркін нарық жүйесі табиғи кеселден зардап шегеді, оның ішінде анағұрлым маңыздысы капитализмнің экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ететін механизмі жоқ деген ұғымға негізделеді. Кейнсиандықтардың көзқарасы бойынша мемлекет экономиканы тұрақтандыруда белгілі бір белсенді рөл атқарады және атқаруы керек; дискреттік фискальдық саясат және ақша-кредит саясаты күрт экономикалық өрлеуді және құлдырауды жұмсарту үшін қажет, әйтпегенде олар капитализмнің дамуымен қатар жүретін болады.

Монетаристер тұрғысынан нарық жеткілікті түрде бәсекеге қабілетті және нарықтық бәсекелестік жүйесі макроэкономикалық тұрақтылықтың жоғары дәрежесін қамтамасыз етеді. Нарықтық бәсекелестікпен қамтамасыз етілетін бағалардың және жалақы ставкаларының икемділігі жиынтық шығыстардың ауытқуының өндіріс пен жұмыспен қамтылу деңгейіне емес, өнім мен ресурстардың бағасына ықпал етеді деген пікірге негізделеді.

Әлемдік статистикалық практикада инфляциялық үдерістердің деңгейін, динамикасын және әртүрлі экономикалық көрсеткіштерге ықпал ету дәрежесін өлшеудің әртүрлі әдістері мен тәсілдері қолданылады. Бірақ инфляциялық үдерістерді өлшеудің ең сенімді және қолайлы әдісі индекстік әдіс болып табылады, ол инфляцияның макроэкономикалық көрсеткіштер сияқты кәсіпорындардың қаржы қызметінің нәтижелеріне ықпалын бағалау үшін қолданылуы мүмкін.

Паше индексі ең бір таралған индекстердің бірі болып табылады, ағымдағы кезеңнің тұтыну көлемі бойынша екі уақыттық кезеңдердің бағаларын саралау жолымен анықталады және ағымдағы кезеңнің тұтыну себеті құнының өзгеруін көрсетеді. Ол ағымдағы тұтыну шығыстарының базистік кезеңдегі бағамен осындай сұрыпталым жиынтығын сатып алу шығыстарына қатынасы ретінде есептеледі:

$$I_P = \frac{\sum(Q^t * P^t)}{\sum(Q^t * P^0)}$$

Паше индексінің кемшіліктері жоқ емес. Ол жоғары біріктіру деңгейімен сипатталады, бірақ халықтың әртүрлі топтарының тұтыну себеті бірдей емес. Паше индексіне таңдау тән емес және ол әр кезде инфляциялық болып табылмайтын кез келген бағаның өзгеруін байқайды.

Паше индексі тауар ұсынысы құрылымындағы сұрыпталымдық жылжытулардың және өнім сапасының азғана өзгеруі нәтижесінде болған бағалардың жасырын көтерілуіне жауап қатпайды, өйткені осы индекске сәйкес t жылы және $t+1$ жылы сатылған тауарлардың ғана бағалары салыстырылады. Осылайша соңғы жылы пайда болған «жаңа» және анағұрлым қымбат бұйымдардың пайда болуы ескерілмейді. Паше индексі бағасы бойынша тоғыспалы эластикалық сұранысқа байланысты көптеген әсерлерді өзіне сіңіріп алатындықтан, ашық инфляция ағымы туралы нақты көрініс бере алмайды.

Қазіргі кезде Қазақстанда кезде тұтыну бағаларының индексіне (ТБИ) негізделген инфляцияны есептеу бірыңғай әдісі бар. Қазақстанда пайдаланылатын ТБИ есептеу әдісі баға индикаторларына қойылатын әлемдік стандарттарға жауап береді және іс жүзінде әлемдегі көптеген елдер, оның ішінде индустриальды дамыған елдер де пайдаланатын индикаторларға ұқсас.

Тұтыну бағаларының базалық индексі (базалық инфляция) ақша-кредит саласының индикаторларымен анағұрлым тығыз байланысты инфляцияның бөлігін көрсетеді және ауысымдық факторларды қоса алғанда, тұрақты емес факторлардың ықпалына, сондай-ақ мемлекеттік басқару республикалық органдарының бағаның қалыптасуына әкімшілік ықпалына ұшырамайды.

Инфляцияны есептеуге арналған тұтыну себеті үй шаруашылығы шығыстарының құрылымын көрсетеді және халық тұтынатын ең үлкен үлесті алатын тауарлар мен қызметтерді қамтиды, яғни елдік айырмалар үй шаруашылығының тұтыну құрылымына байланысты.

Дамушы елдер көбіне азық-түлікті, ал дамыған елдер керісінше азық-түлікке жатпайтын тауарлар мен қызметтерді пайдаланады. Қазақстанда тұтыну себетінің құрамына 508 тауарлар мен қызметтер кіреді. Бірақ бұл дегеніміз әр отбасы осы 508 тауарлар мен қызметтерді тұтынады деген сөз емес, тауарлардың жиынтығы тұрған жеріне, кірістеріне, таңдауларына, отбасының қажеттілігіне және басқа факторларға байланысты өзгеруі мүмкін. Инфляцияның 9% нақты деңгейіне келсек, бұл басқаша айтқанда «аурухана бойынша орта температура» деген сөз. Қандай да бір болмасын тауарлардың бағасы тез өссе, қай бірі баяу өседі, кейбір тауарлар арзандайды. Бұл да инфляция кезінде ескеріледі.

Компиляция қолайлығы үшін өндірістік елдерде барлық ресми индекстер Ласпейрес формуласы негізінде бағалардың базалық кезеңге қатынасы үшін есептеледі.

Тұтыну бағаларының базалық индексі (базалық инфляция) есептеу Ласпейрес формуласының нұсқасы бойынша жүргізіледі, алдыңғы кезеңмен салыстырғанда ол жерде баға өзгеруінің салыстырмалы көрсеткіші пайдаланылады:

$$I_{t/0} = \frac{\sum_j \frac{\bar{P}_{tj}}{P_{t-1j}} \times (p_{t-1j} \times q_{0j})}{\sum_j p_{0j} q_{0j}},$$

бұл жерде $I_{t/0}$ – "0" базистік кезеңмен салыстырғанда "t" кезеңдегі тұтыну бағаларының базалық индексі (базалық инфляция);

$\frac{\bar{P}_{tj}}{P_{t-1j}}$ - алдыңғы "t-1" кезеңімен салыстырғанда "t" есепті кезеңдегі "j" тауарының

(қызметтің) орта бағасының өзгеруінің салыстырмалы көрсеткіші;

p_{0j} – базистік кезеңдегі (алдыңғы кезеңдегі) "j" тауарының (қызметтің) бағасы;

q_{0j} – халықтың базистік кезеңдегі (алдыңғы кезеңдегі) тұтыну шығыстарының жалпы сомасында "j" тауарын (қызметті) сатып алуға шығыстарының үлес салмағы;

p_{t-1j} – "j" тауарының (қызметтің) "t-1" кезеңдегі бағасы (тарифі); бұл ретте

$$(p_{t-1j} \times q_{0j}) = p_{0j} \times q_{0j} \times \frac{p_{1j}}{p_{0j}} \times \frac{p_{2j}}{p_{1j}} \times \dots \times \frac{p_{t-1j}}{p_{t-2j}}$$

Бұл формула Ласпейрес негізгі формуласына арифметикалық жағынан баламалы болып келеді. Ол сатуда тауарлардың жаңа түрлерінің уақытша жоқ болуы немесе пайда болуы, сұрыпталымның өзгеруі жағдайларын ескеруге мүмкіндік береді, өйткені қолданылатын кезеңдік әдіс индекске тауарлар мен қызметтердің жаңа түрлерін ауыстыру мен енгізуді жеңілдетеді.

Соңғы жылдары экономикалық статистикада диффузиялық индекстерді құру әдісіне негізделген индикаторлар танымал болып отыр. Өзінің болмысы бойынша бизнеске қатысушылардың іскерлік белсенділігінің көрсеткіші болып табылатын мұндай индекстер АҚШ-та, Англияда және Германияда (РМГ атауымен) үнемі жарияланады, оларды бизнесмендердің тиісті қауымдастығы құрады; олар қоғамдық пікірдің бағытын бағалау және объективті көрсеткіштердің динамикасын өлшеу үшін пайдаланылады. Жапонияда осыған ұқсас TANKAN индексі тіпті Орталық Банк (BOJ) ақша саясаты саласында шешімдерді қабылдау үшін экономикалық үдерістердің динамикасын талдау құралы ретінде назарға алып отыр.

Экстраполяция әдісі, яғни математикалық заңдылықтарды анықтау арқылы өткенде байқалған үрдістің болашақта жалғасуын болжаудың анағұрлым тараған әдістері болып табылады.

Экстраполяция әдісі мыналарға жол берілуін талап етеді:

1) Құбылыстың дамуы құбылмалы траектория – трендпен жеткілікті негізде сипатталуы мүмкін.

2) Құбылыстың өткенде дамуын айқындайтын жалпы шарттар болашақта маңызды өзгерістерге ұшырамайды.

Экстраполяция болжаудың нүктелік мәнін алуға мүмкіндік береді, бірақ нүктеге дәл түсу мүмкіндігі нөлге тең болғандықтан (үздіксіз зерттелетін үдеріс кезінде), болжау «аша» – жоғары және төменгі шектің көмегімен беріледі. Осындай «ашаны» алудың бір жолы болжаудың сенімді интервалын айқындау болып табылады.

Қазіргі кезде әлемдік қаржы дағдарысын, экономикадағы жағдайларды ескере отырып жалпы Қазақстан үкіметі «экономиканы қолдан басқаруға» көшу туралы дұрыс шешім қабылдады. Бұл елдің дағдарыс кезінде бұдан әрі дамуының жалғыз жолы болып табылады. Үйлестіруші рөлін Индустрия және сауда министрлігі атқаратын болады, ведомствоның қазіргі функциялары кеңейтіледі.

Бұл жағдайда инфляция мәселесіне аса назар аударылады. Бағаларды тіркеу үшін әр қалада бақылауға сауданың (қызмет көрсетудің) әртүрлі жағдайлары бар кәсіпорындардың

қатысуы үшін қаланың орталық бөлігінде, сондай-ақ шет жағында орналасқан сауда және қызмет көрсетудің ірі, орта және шағын кәсіпорындары таңдап алынады.

Бақылау саласына репрезентаттылық негізінде барлық меншік нысанындағы және ұйымдастыру-құқықтық нысандарындағы (мемлекеттік, муниципальды, жеке, аралас және қоғамдық бірлестіктер, ұйымдар) сауда кәсіпорындары, қалалық азық-түлік және зат базарлары кіреді. Сонымен қатар бағаларды тіркеу ұсақ көтерме-бөлшек жәрмеңкелерде (базарларда) жүргізіледі.

Қазақстандағы инфляция деңгейіне мына факторлар ықпал етеді:

1. Сыртқа нарықта тауар бағасының өзгеруі.

Бірінші кезекте бағалардың өзгеруі мұнай және мұнай өнімдері, газ, азық-түлік тауарларына қатысты. Әлемдік бағаның өсуі экономикасы толығымен әлемдік нарыққа байланысты Қазақстанда тауарлар мен қызметтердің қымбаттауын білдіреді.

2. Ұлттық валюта бағамының өзгеруі.

Ұлттық валюта нығайған жағдайда бағаның біршама төмендеуі немесе тұрақтануы байқалады. Теңге бағамының төмендеуі тауар бағасының өсуін және инфляцияның жоғарлауын білдіреді.

3. Жанама салықтар ставкасының өзгеруі (қосымша құн салығы, акциздер, кедендік баждар және төлемдер).

Жанама салықтар толығымен тауарлар мен қызметтердің бағасына кіретіндігі белгілі. Осыған байланысты олардың өзгеруі инфляция деңгейіне тікелей әсер етеді.

4. Табиғи монополиялар (электроэнергия, газ, су, тұрғын үйді ұстау, байланыс, теміржол тасымалдары және т.б.) тарифтерінің өсуі.

Осы сегментте бағалардың өзгеруі екі жақты әсер етеді. Бұл халық және кәсіпорындар үшін тұрғын үй- коммуналдық қызметтер құнының өсуі, сондай-ақ өндірістің және тауарлар мен қызметтерді жеткізудің өзіндік құнының ұлғаюы деген сөз.

5. Халықтың жалақысының, зейнетақының, жәрдемақылардың және басқа кірістердің өсуі есебінен кірістерінің өсуі.

Соңғы жылдары мемлекеттің бюджеттен жалақы алушылардың жалақысын және зейнеткерлердің зейнетақыларын көтеру туралы жариялауынан кейін бағалардың тұрақты өсуі байқалады.

6. Тауарлық қамтамасыз етумен және еңбек өнімділігінің өсуімен нығайтылмаған ақша массасының өсуі.

Бұл құбылыс 2000-2007 жылдары Қазақстанның негізгі экспорттық тауарларына әлемдік бағаның өсуі есебінен орын алды. Мұндай жағдай тауарлар мен қызмет көрсетулер бағасының өсуіне, сондай-ақ оның өсуін баяулатуға ықпал етуі мүмкін.

Мәселен, теңгенің бір АҚШ доллары үшін 156 теңгеден 118 теңгеге нығаюы импорттық тауарлар бағасының біршама төмендеуіне ықпал етті.

7. Тауарлар мен қызметтердің жекелеген нарығындағы баға ымыраласуы.

8. Тауарлардың жекелеген топтарының оның жетіспеуінен туындаған бағасының күрт өзгеруі.

Бұл жағдайда табиғат жағдайларына байланысты астықтың шықпауынан немесе мемлекеттік шекарадағы өзгерістерден туындаған азық –түлік бағасының өсуі жөнінде сөз болуы мүмкін.

Сондай-ақ 2006 жылғы жағдайды еске түсіруге болады. Қазақстан-қытай шекарасында кедендік органдар тарапынан (ауыр салықтар, контрабанда) тәртіп бұзушылықтар болды, бұл тергеу аяқталғанға дейін шекараны уақытша жабуға әкелді. Тауарлардың негізгі массасы қытайдан әкелінетін болғандықтан бірден жекелеген тауар түрлерінің тапшылығы пайда болды және бағалар көтерілді.

Алматы қаласында белгілі бір кезеңде инфляция деңгейін болжау үшін Алматы қалалық филиалы бірінші кезекте жоғарыда аталған факторларды ескеретін болады.

Бұл әдісті АҚФ мамандары жыл бойы жетілдіруде. Болжам бойынша деректер бірнеше рет Алматы қаласының әкімдігіне жіберілді.

Мәселен, Алматы қаласында инфляция 2008 жылы 9 айды талдау нәтижелері бойынша 12-13% болып болжанды, одан кейін 2008 жылдың 11 айының қорытындылары бойынша болжам 10,4-10,55%-ға дейін төмендетілді, Алматы қаласында инфляцияның нақты деңгейі 2008 жылы 10,7% құрады.

2009 жылы қаңтар айында біз инфляцияны 0,2-0,3% (нақты деңгейі – 0,5%), ақпанда – 1,5-2,0% (нақты – 1,4%) деп болжадық.

Осылайша болжам дәлдігі 80%-ды құрады.

Алматы қаласы бойынша 2009 жылы сәуірдегі болжам біздің пікіріміз бойынша **0,7-0,9%**, мамырда– **0,8-1,0%** шегінде қалыптасуы мүмкін.